NAŠE ŘEČ

ROČNÍK XXXIII.  ČÍSLO 5-6.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

OBSAH:

NAKLADATELSTVÍ ŠOLC A ŠIMÁČEK, SPOLEČNOST S R. O

PRAHA II, SPÁLENÁ 29

1949

Předplatné na rok 1949 činí Kčs 70·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné *70* Kčs, s pošt. zásilkou *71* Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolc a Šimáček v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte na adresu **sekretariátu redakce** *(prof. František Daneš)* **v Karlově ul. č. 26 v Praze I (tel. 354-64).**

Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci:

Z nakl. Mladá fronta: A. J. Uljanova, Leninova dětská a školní léta. Edice kulturního materiálu ČSM. L. Tynjanová, Soupeři (Radar 7). A. Bucarová, Pravda o amerických diplomatech. M. J. Saltykov-Ščedrin, Byl jsem v Evropě. L. Leonov, Inteligent. J. Koševaja, Můj syn. F. Gladkov, Cement. Vítězství! M. J. Kalinin, O komunistické výchově. L. Kassil, Moje Usťa. — Z nakl. Orbis: M. B. Mitin, Krise měšťácké demokracie. M. P. Tolčev, Zákulisí druhé fronty. L. A. Leontěv, Politická ekonomie socialismu v dílech Lenina a Stalina. Od slov k činům. J. Haller, Tschechisch für Deutsche. O. Ducháček, Tchèque pour les Français. Nejstarší česká duchovní lyrika (Památky staré literatury české 6). Puškin u nás. Jakub Arbes, Svatý Xaverius a Newtonův mozek (Národní knihovna, sv. 5). — Z filosofické fakulty university Karlovy: I. Poldauf, On the History of Some Problems of English Grammar before 1800 (Práce z vědeckých ústavů LV).

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Budujeme; La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Česká osvěta; Československo; Český časopis historický; Elektrotechnický obzor; Jazykovedný sborník Matice slovenskej; Język polski; Komenský; Kulturní politika; Listy filologické; Literární noviny; Milotický hospodář; Naše věda; Nová Lužice; Nová skutečnost; Nový život; Pedagogická revue; Ruch v tělovýchově a sportu; Růst; Slovenská reč; Slovesná věda; Slovo a tvar; Sokolské noviny; Theologia evangelica; Theorie i praxe; Tvorba; Var; Věda a život; Vesmír; Zeměpisný magazin.

Miloš Dokulil:

Byl jsem se koupat, naši byli vázat.

(Osobní vazby slovesa *býti* s infinitivem.)

Pokud si naše mluvnice všímaly dosud vazeb slovesa *býti* s infinitivem, věnovaly svou pozornost jen neosobním vazbám vyjadřujícím způsob slovesného děje (t. j. vztah děje ke skutečnosti v hodnocení mluvčího), ať již možnost (*je vidět hory*), nutnost (*všem jest umříti*) nebo povinnost (*jest nám pracovati*). To patrně proto, že vazby toho druhu jsou v dnešním jazyce opravdu nápadné: typ *všem jest umříti* a jen o poznání méně typ *jest nám pracovati* svou zvetšelostí a papírovostí, typ *je vidět hory* pak svou úpornou obranou proti náporu vazeb osobních typu *jsou vidět hory,* odmítaných dosud spisovnou normou, ale zakořeněných v ostatních vrstvách jazykových a přesahujících odtud i do jazyka spisovného.

Naproti tomu nenacházíme v naší jazykovědné literatuře — snad kromě dvou tří praktických cizojazyčných slovníků — zmínky o osobních vazbách slovesa *býti* s infinitivem toho typu jako *byl jsem se koupat, naši byli vázat žito* a pod. Nezaznamenává naši vazbu ani Slovník Vášův-Trávníčkův, ani Příruční slovník akademický. Jedině právě vyšlá druhá část Trávníčkovy *Mluvnice spisovné češtiny,* věnovaná skladbě, uvádí v § 835 při výkladu o účelovém významu infinitivu také příklady na infinitiv po slovese býti: *Byla jsem polívat plátno* z Němcové, *byl jsem si koupit klobouk* a *byl jsem ho navštívit* a hodnotí je jako případy infinitivu účelového po slovesech pohybu, „kdy pohyb není vyjádřen, ale rozumí se ze souvislosti".

Příčinu tohoto opomíjení osobních vazeb slovesa *býti* s infinitivem účelovým v našich historických a normativních mluvnicích a v našich slovnících je patrně třeba hledat v tom, že zatím co ve vazbách t. zv. způsobových (*je vidět hory, všem jest umříti*) má sloveso *býti* jasně úlohu pouze pomocnou, význam čistě formální, a spojení s infinitivem významového slovesa je proto ostře ohraničeno od prostých spojení plně významového slovesa určitého s infinitivem jiného slovesa (na př. *bojím se přijít*), podržuje sloveso *býti* ve vazbách cílových (*byl jsem se koupat...*) vždy ve větší nebo menší míře svůj význam věcný. Nelze ovšem — jak ukážeme dále — nikdy považovat oba členy takové vazby za svéprávné, samostatné. Tato obojaká strukturní povaha naší vazby, kolísající — můžeme říci — mezi stavbou s jedním plně významovým jádrem a stavbou s významovými jádry dvěma, má za

následek, že se cílové vazby slovesa *býti* — stejně jako všechny ostatní vazby určitého slovesa s příslovesným infinitivem — ocítají na samém pomezí mluvnice a slovníku; v praxi to pak znamená, že jsou snadno opomíjeny gramatiky i slovnikáři. Není to však příčina jediná. Významnou úlohu tu nepochybně má i okolnost, že cílová vazba slovesa *býti* nenáleží k vlastní oblasti jazyka spisovného v užším smyslu slova, nýbrž že je to obrat svou podstatou hovorový a konversační, příznačný především pro jazyk lidový a uplatňující se jen omezeně ve vlastním jazyce spisovném. Literární doklady této vazby, tak živé a samozřejmé v jazyce mluveném, jsou do té míry vzácné, že ji PS u hesla *býti* ani nezaznamenává; můžeme uvést jen dva doklady z Čapkovy Cesty na sever, poskytnuté nám laskavě prof. Šmilauerem: *Byl jsem se podívat na půlnoční kousek Evropy* (13) a *Byl jsem se také podívat na staré lodi Vikingů* (78). To samo poskytuje dostatečné odůvodnění, proč na př. není registrována naše vazba v podrobné Skladbě Šmilauerově a proč Mluvnice Trávníčkova, uvádějící jinak hojný materiál z umělecké prózy, spokojuje se tu s jediným literárním dokladem.

Naznačili jsme již, že v každém spojení určitého slovesa s infinitivem ztrácí určité sloveso ve větší nebo menší míře na svém věcném významu, což je doprovázeno přesunem významového těžiště s určitého slovesa jakožto řídícího členu vazby na infinitiv. Příslovesný infinitiv nemůžeme proto nikdy prostě ztotožniti s některým rozvíjejícím členem přísudku. Nemůžeme tedy ani ve větách jako *byl jsem navštívit tetu, maminka byla nakoupit, naši byli sušit seno* atp. analysovat slovesné tvary *byl jsem, byl, byli* jako holý přísudek a infinitivy *navštívit, nakoupit, sušit* jako příslovečné určení účelu, i když je zřejmé, že příslovesný infinitiv k pojetí příslovečného určení účelu nebo cíle t í h n e. S tímto omezením užíváme v dalších vývodech tradičního termínu Gebauerova ‚infinitiv cílový‘.

Vazby slovesa *býti* s infinitivem cílovým zasluhují však naší pozornosti i po jiných stránkách.

Uvědomili jsme si výše, že sloveso *býti* není v našich vazbách jen slovesem pomocným, formálním (jak je tomu na př. v případech *je vidět, že...; není mu rozumět*), že však rovněž není samostatným, plně významovým slovesem (slovesem určitým jako větným členem), nýbrž že je v dialektickém sepětí obojím: je zároveň prostředkem formálním, sloužíc jako odrazový můstek pro věcný význam ‚druhého‘ slovesa, i prvkem materiálním: má svůj vlastní věcný význam, který vystupuje tu více, tu méně do popředí. Z bohatého souboru významů slovesa býti uplatňuje se však v našich vazbách jen jediný, více méně podružný, příležitostný: význam »přechodného pobytu« na určitém místě, »jiném«, než je obvyklé stanoviště jednajícího podmětu. Jde tu v podstatě o týž význam, jaký mívá sloveso *býti* ve větách jako *tatínek byl ve městě,*

děti byly ve škole. Tyto věty mají své protějšky ve větách se slovesy pohybu — *tatínek šel, jel do města, děti šly do školy* atd. Proto se také významový poměr, který je mezi větami *tatínek byl ve městě* a *tatínek šel do města,* zrcadlí i v odpovídajících jim vazbách infinitivních — *tatínek byl sušit seno* a *tatínek šel, jel sušit seno.* Již z toho je patrno, že se osobní vazby slovesa *býti* s infinitivem druhého slovesa začlenily mezi vazby sloves pohybových s infinitivem cílovým. Věty *byl jsem se koupat, byl jsem se projít, byl sis už dát vytrhnout ten zub?, bratr byl hrát kopanou, sestra se byla podívat na přehlídku, byli jsme pozdravit sovětské hosty, naši byli obracet (seno)* a pod. chápeme jen na pozadí obdobných vět se slovesy pohybovými: *šel jsem se koupat, šel jsem se projít, šel jsem si dát vytrhnout zub, bratr šel hrát kopanou, sestra se šla podívat na přehlídku, šli jsme (jeli jsme) pozdravit sovětské hosty, naši šli (jeli) obracet* atp. Tato souvztažnost obou vazeb se pak projevuje v řadě společných znaků, v jejichž rámci se uplatňuje jejich protikladný vztah.

Tak místo činnosti může být uvedeno jak u infinitivní vazby s *býti,* tak i po vlastních slovesech pohybu: sepětí příslovesného infinitivu s určitým slovesem se pak stává o něco volnějším a infinitiv směřuje silněji k tomu, aby byl pojímán jako příslovečné určení; na př. *naši byli na padělkách | vázat žito, tatínek byl v záložně | uložit peníze* a obdobně *naši šli, jeli na padělky | vázat žito, tatínek šel, jel do záložny | uložit peníze.* Že tu však jde o pouhé směřování, nikoli o ztotožnění, ukazuje již sama ta věc, že jsou snadno možné proměny slovosledu, zastírající významové členění našich vět. Můžeme právě tak dobře říci *naši jeli vázat na padělky* (nebo také *na padělkách*) *žito, tatínek šel uložit do záložny peníze* a rovněž tak *naši byli vázat na padělkách žito, tatínek byl uložit v záložně* (nebo *do záložny*) *peníze.* Jak vidíme zřetelně na variantách *v záložně — do záložny, na padělkách — na padělky,* je protiklad směrového a místního pojetí u vazeb s infinitivem cílovým ve srovnání s větami s jedním slovesem (bez příslovesného infinitivu) poněkud zastřen. Příslovečné určení se tu totiž nevztahuje jednoznačně k určitému slovesu (*byl, šel, jel* atp.) — to bychom mohli připustit nejvýše pro slovoslednou variantu *naši byli na padělkách vázat žito, naši jeli na padělky vázat žito* —, nýbrž může se vztahovat jak k infinitivu (*naši byli vázat na padělkách žito, naši jeli vázat na padělkách žito*), tak k předmětu na infinitivě závislému (*naši byli vázat žito na padělkách, naši jeli vázat žito na padělkách*). Je ovšem třeba mít na mysli jednak, že tento vztah není nikdy zcela jednoznačný, že tu spíše působí všechny tři momenty vedle sebe, při čemž jeden převládá, za druhé pak, že činitelé slovosledu jsou příliš rozmanití, aby mohl slovosled přesně obrážet přesuny ve významové stavbě, tak jak jsme je schematicky zachytili.

Nejmenuje-li se výslovně místo činnosti, dochází k těsnějšímu spojení této infinitivní vazby, neboť infinitiv zřetelně vystupuje ze svého okrajového postavení do středu přísudku a zatlačuje určité sloveso do situace pouhé spony, aniž je však zcela zbavuje jeho věcného významu. Ve větách jako *byl jsem se koupat, bratr byl navštívit sestru, naši byli vázat žito* nemůžeme spojení určitého slovesa s infinitivem vůbec nějak významově členit, nýbrž obě slovesa tvoří nedílnou jednotu.

Že tu jde o spojení skutečně těsná, je patrno i na tom, že zvratné zájmeno náležející k infinitivu stojí pravidlem v těsné blízkosti určitého slovesa: *byl jsem se včera trochu projít po Praze, žena si byla minulý měsíc vybrat část vázaného vkladu* a pod. (Srovnejme po té stránce rovněž postavení zvratného zájmena ve většině vazeb způsobových: *nemohl jsem se na to dosyta vynadívat; zůstala se na mne chvíli dívat, jako by mě nepoznávala; přestaň si už jednou hrát, nevydržel bych se celou hodinu na to dívat* atp.) Dokonce tu bývá zvratné *se* u slovesa určitého i ve vazbách trojího slovesa: *sestra si byla loni dát vyříznout mandle; chci si v příštím semestru dát zapsat přednášky o sovětské literatuře* — na rozdíl od volnějších vazeb jako *usiloval jsem vždy chovat se řádně* (nikoli *usiloval jsem se vždy chovat řádně*), *lékař jí zakázal příliš se namáhat.* Bývá tak, jak patrno, i tehdy, je-li výslovně uvedeno místo činnosti; určení místa přimyká se tu totiž vždy až k druhému, po př. třetímu slovesu (v infinitivě).

Vlastní smysl a úkol vazeb slovesa *býti* s infinitivem cílovým nejlépe vynikne, postavíme-li tyto vazby proti obdobným vazbám se slovesy pohybu. Když porovnáme význam vět jako *tatínek šel (jel) vázat žito, děti se šly koupat, šli jsme se podívat na Mladou gardu* s významem vět *tatínek byl vázat žito, děti se byly koupat, byli jsme se podívat na Mladou gardu,* poznáme, že věty s vlastními slovesy pohybovými vyjadřují pouze jednosměrný pohyb na místo činnosti a teprve tak, nerozvinutě, jakoby v zárodku, činnost samu, kdežto vazby se slovesem *býti* vyjadřují v ý s l o v n ě prodlení na místě činnosti, m l č k y však i pohyb, chůzi, jízdu tam a také odtud. V prvém případě chápeme činnost (počítaje v to nejen nástup na místo činnosti, ale také vzdálení z místa činnosti) jako neukončenou, n e u z a v ř e n o u *(tatínek se šel dnes podívat na Mladou gardu*; srov. také *tatínek šel do divadla* = možná tam ještě ani není, možná je právě na představení, rozhodně se však dosud nevrátil), i když jde objektivně o činnost uzavřenou. [Bývá to ovšem jen tehdy, když minulý děj chápeme bez vztahu k přítomnosti (mluvčího), srov. *tatínek šel včera do divadla a my jsme šli na koncert* = tatínek byl včera v divadle a my jsme byli na koncertě.] V druhém případě — u slovesa *býti* — pokládáme činnost v souborném pojetí za u z a v ř e n o u (*tatínek se byl dnes podívat na Mladou gardu,* srov. *tatínek byl v divadle* = již se vrátil anebo předpokládám, že je již po divadle a že odešel jinam). Je třeba zdůraznit, že uzavřenost nebo neuzavřenost činnosti musíme

tu i všude dále chápat jen se stanoviska mluvčího a jeho přítomnosti.

Mají tedy vazby druhého typu (se slovesem *býti*) charakter příznakový (vyjadřují souhrnně všechny fáze činnosti, její uzavřenost), kdežto spojení sloves pohybových jsou bezpříznaková (uzavřenost činnosti zůstává nevyjádřena). Jak patrno, je tento rozdíl v podstatě odrazem protikladů věcných významů slovesa *býti* a sloves pohybu.

Ve všech těchto případech je místo činnosti, i když není zvláště jmenováno, do jisté míry dáno souvislostí; i když je toto určení druhdy jen náznakové, velmi přibližné, je přece vždy jasno, že jde o jiné místo, než je to, na němž se dějový podmět obvykle zdržuje a které pokládáme za jeho východisko. Činitel děje ve všech těchto případech musel někam zajít, zajet, aby mohl konat zamýšlenou činnost. Jsou tedy větné vazby slovesa *býti* s infinitivem cílovým, stejně jako vazby vlastních sloves pohybu s infinitivem, v tomto smyslu vždy místně určené.

Moment změny místa je na vazbě slovesa *býti* s cílovým infinitivem nejnápadnější a také nejvýrazněji zapíná tento konkretní význam slovesa *býti* do významové řady *jíti, jeti, zajíti si, zajeti si* a ostatních směrových sloves pohybu. Sloveso *býti* tedy v našich vazbách jen d o p l ň u j e časový systém sloves pohybových. Zřetel k této úloze nám pak umožní pochopit velmi nápadný znak těchto vazeb, že se jich totiž běžně užívá jen v čase minulém.

Než však přistoupíme k podrobnějšímu výkladu důsledků, které plynou ze svérázného začlenění cílových vazeb slovesa *býti* do soustavy sloves pohybových, musíme si ujasnit ú l o h u s l o v e s p o h y b u v celkovém systému jazyka. Musíme si ujasnit, proč jsou slovesa pohybu vůbec — a jejich vazby s infinitivem cílovým zvláště — tak důležitá zejména v mluveném jazyce denního styku, v jazyce lidovém a hovorovém, zatím co jich mluva knižní užívá se značnou střídmostí. Tato rozdílnost ve využití pohybových sloves je nepochybně odrazem různého poměru těchto vrstev jazyka ke s k u t e č n o s t i: Jazyk denního styku charakterisuje značná konkretnost, odrážející hmotnou životní skutečnost v její bohaté rozrůzněnosti a v její dynamičnosti. Tak jako veškeré dění skládá se i život každého jedince z rozmanitých dílčích pohybů navzájem odlišených a zároveň splývajících v celky, drobné i větší. Jdeme tam a onam, jedeme vlakem nebo tramvají, a tyto pohyby nejsou samoúčelné, nýbrž mají svůj cíl, smysl v určité záměrné činnosti, vázané na to či ono místo. Každý náš den je mnohonásobně protkán takovýmito účelnými pohyby, kratšími i delšími, v nejrozmanitějším sřetězení. Slovesa pohybu nelze si proto odmyslit z výrazových prostředků jazyka, který postihuje skutečnost ve všech jejích podrobnostech. Těsná vázanost konkretního myšlení na věci a jejich pohyb, jež charakterisuje jazyk denního styku, má za následek, že slovesa po-

hybu jsou podstatnými složkami tohoto jazykového útvaru v jeho nepřímém odrazu reálného dění.

Naproti tomu jazyk spisovný, jenž je zejména ve své psané formě zpravidla jazykem souvislého monologu, pomíjí vždy více nebo méně podružné detaily, abstrahuje od nich a vybírá z objektivní skutečnosti především znaky podstatné, tvořící její smysl. Už jsme ukázali, jak je v konkretní skutečnosti vlastní činnost spojena s celým souborem úkonů, pohybů vedlejších a tvoří s nimi složité souborné celky. Jazyk spisovný isoluje z těchto celků činnost samu a potlačuje, nechává nevyjádřeny složky ostatní, nástup k činnosti a odstup od ní. Tato vlastní činnost je totiž podstatou predikace (přísudkového spojení), neboť je významovou osou těchto souborných celků, vytváří jejich celostní smysl; ostatní složky jsou nepodstatné, podružné. Tam, kde v jazyce rozhovoru obyčejně řekneme, že *jsme šli navštívit tetu,* že *jme se jeli podívat za tetou,* dá jazyk souvislého výkladu přednost vyjádření abstraktnějšímu *navštívili jsme tetu*; proti kolokviálnímu (rozhovorovému) *děti se byly koupat* s výslovným vyjádřením změny místa pomíjí jazyk spisovný zpravidla tuto stránku jako podružnou a vyjádří se raději *děti se koupaly*; možné nedorozumění, že by se takové vyjádření mohlo i chápat, jako by se koupaly doma, zamezí pak přidáním příslovečného určení místa, na př. *v řece, u splavu* a pod., jež ovšem při vazbě s *býti* stává jako bližší určení místa rovněž.

Vedle sloves pohybu má ovšem jazyk i jiné prostředky, jimiž dosahuje názorné reliefnosti a dynamičnosti výrazu. Jsou to zejména příslovce směrová a místní, jichž některé jazyky využívají v daleko větší míře než naše mateřština (na př. angličtina a jazyky severské, srov. i něm. *her* a *hin*). Velmi bohatá na výrazy prostorově a pohybově zobrazující je vůbec řeč dětská.

Z důvodů právě vyložených se velká většina činností v konkretním jazykovém myšlení chápe v jejich soubornosti: začátek bývá ztotožňován s pohybem k místu činnosti, konec pak s pohybem od místa činnosti. Pohyb k místu činnosti, nástup k činnosti, pojímáme pak jako počáteční úsek činnosti samé, vlastní činnost se jeví jako střední úsek, třetím konečným úsekem je pak pohyb od místa činnosti, odstup od činnosti. Představují tedy spojení jako *šel jsem pracovat* jistou obdobu spojení pomocných sloves fázovosti s infinitivem, na př. *začal pracovat, jal se pracovat*; liší se ovšem od nich tím, že nespadají časově v jedno s vlastní činností: začátek činnosti je již činností samou, kdežto nástup k činnosti ještě činností není.

Zatím co vyjádření třetího úseku činnosti má svůj význam — jak uvidíme dále — jen v čase minulém, je úsek první, nástup k činnosti, důležitý obecně.

Poněvadž jsme zvyklí chápat pohyb jako prostředek k určitému cíli, jako prostředek, který má smysl jedině v tom, že slouží určitému účelu, určité

„činnosti“ ve vlastním smyslu, chápeme pak na pozadí schematu »pohyb tam — vlastní činnost — pohyb zpět« běžně i věty s pouhým slovesem pohybu bez závislého infinitivu slovesa pro vlastní činnost, na př. *děti jdou do školy*, jako věty s vyjádřeným pouze prvním úsekem; vlastní činnost se pak rozumí ze souvislosti nebo ze situace. Není proto podstatného rozdílu mezi typem *maminka jde do města* a typem *maminka jde do města nakoupit (nakupovat)*. Typ bez závislého infinitivu je významově jednodušší jen zdánlivě: vlastní činnost, která je smyslem pohybu, zůstává pouze nevyslovena. Těsný vztah, který je mezi větami *maminka byla ve městě* a *maminka byla ve městě nakoupit*, není tedy dán tím, že by si sloveso *býti* ve spojení s cílovým infinitivem uchovávalo plnou významovou samostatnost, nýbrž naopak tím, že se sloveso *býti*, podobně jako vlastní *slovesa* pohybu, necítí v takových větách jako významově úplné. Konkretní představa smyslu pobytu nebo pohybu je buď jasně dána mimojazykovou situací nebo předcházející souvislostí anebo se očekává v dalším průběhu projevu její doplnění.

Vraťme se nyní k naší otázce po úloze vazeb slovesa *býti* s infinitivem cílovým v rámci obdobných vazeb se slovesy pohybu. Z metodických důvodů vyjděme od vět bez cílového infinitivu, neboť tu máme vedle sebe dvojí úplný časový systém, jednak slovesa *býti*, jednak sloves pohybu ve vlastním smyslu. Základem svého šetření vzájemných vztahů obou systémů učiníme trojí protiklad: 1. protiklad minulého času slovesa *býti* (*tatínek byl ve městě*) a minulého času slovesa pohybu (*tatínek šel do města*), 2. protiklad přítomného času slovesa *býti* a minulého času slovesa pohybového, t. j. *tatínek je ve městě* : *tatínek šel do města*, a konečně 3. protiklad budoucího času slovesa *býti* a budoucího času slovesa pohybového, tedy *tatínek bude ve městě* : *tatínek půjde do města.*

Srovnáme-li nejprve typ *tatínek byl ve městě* s typem *tatínek šel do města*, zjistíme významový rozdíl velmi ostrý: v prvém případě jde o činnost (jejíž povaha není výslovně označena) uzavřenou, tedy i o pohyb zpět, který sám je signálem zrušení vlastní činnosti, kdežto v druhém případě byl výslovně signalisován pouze počátek dějového souboru, t. j. nástup k činnosti, pohyb tam.

S uzavřeností dějového souboru není nikterak v rozporu, že sloveso *býti* je nedokonavé. Nedokonavého slovesa je tu zřetelně užito ve smyslu chybějícího dokonavého protějšku (toto užití je oprávněno bezpříznakovostí nedokonavého vidu). Stejně tak mají dokonavý význam i slovesa pohybu *šel, jel* v minulém čase atd., neboť k nedokonavým slovesům *jíti, jeti* atp. nemáme dokonavého protějšku. Máme sice dokonavá slovesa *pobýti, odejíti, zajíti si* a pod., ta se však neliší od základních sloves nedokonavých jen dokonavostí, nýbrž také konkretním významem předpony. Můžeme ovšem říci místo *tatínek byl ve městě* — *tatínek pobyl ve městě*, místo *tatínek jel do města* — *tatínek odjel do města*, tím však říkáme vždy něco navíc; v prvním případě

zdůrazňujeme užitím omezovacího slovesa dokonavého obojí časovou hranici pobytu a poměrnou krátkost trvání, v druhém případě opět předponou *ode-* směr pryč atd.

Postavíme-li nyní proti sobě větný typ *tatínek šel do města* a *tatínek je ve městě,* je zřejmé, že rozdíl mezi oběma je nevelký a nepodstatný. Především lze obou typů užít o téže skutečnosti, rozdíl je jen v tom, který úsek je výslovně vyjádřen: v prvním případě je přímo vyjádřen první, nástup k činnosti, kdežto střední úsek, vlastní činnost, zůstává neoznačen a je dán jen nepřímo; v druhém naopak je výslovně dán úsek střední, činnost sama (i když její povaha není určena), první úsek pak jen nepřímo, jakoby „zavinutý" v ní. Oba způsoby vyjádření se vzájemně zastupují. Otázky *kam šel tatínek?* a *kde je tatínek?* jsou zhruba souznačné. Na otázku *kam šel?* lze zcela dobře odpovědět *je ve městě.* Většinou však dáváme na obojí typ otázky odpověď se slovesem pohybovým: *tatínek šel do města*; volíme-li odpověď druhého typu, pak oslabujeme aspoň její kategoričnost, na př. *tatínek je myslím ve městě, je asi ještě ve městě* atp. Neboť, přesně vzato, můžeme pouze tvrdit, že otec do města odešel; že ve městě také skutečně je, se jen domýšlíme. Odpovědí *tatínek je ve městě* zaměnili bychom nepřesně fakt pouze předpokládaný, pravděpodobný, za fakt jistý. Je tedy vyjádření minulým časem slovesa pohybu se stanoviska mluvčího věrnější, přesnější než vyjádření přítomným tvarem slovesa *býti.*

Ještě jasnější je to v čase b u d o u c í m. Zeptáme-li se *co bude dělat zítra tatínek?,* obdržíme nejčastěji odpověď, že *půjde* n. *pojede do města.* Jestliže budoucí čas již sám o sobě vyjadřuje děj neskutečný, děj, jehož uskutečnění se pouze s jistotou předpokládá, obsahovala by odpověď, že otec bude ve městě, předpoklad hned dvojí: za prvé předpoklad, že se otcův úmysl jít (můj předpoklad, že otec půjde) opravdu uskuteční, za druhé pak, že se předpokládaná vlastní činnost uskuteční v plném rozsahu.

Je tedy i ve větách s jedním slovesem sloveso *býti* na místě především tehdy, když jde o děj v minulosti uzavřený, neboť jedině v tomto případě nemá vážného soupeře v primárních větách se slovesy pohybovými. V případech ostatních je pouhou příležitostnou variantou věrnějšího vyjádření slovesem pohybovým.

Tato snaha o omezení vazeb se slovesem *býti* na plán minulý, kterou jsme zjistili ve větách s jedním slovesem, stává se ve větách s infinitivem cílovým tendencí tak výraznou, že můžeme mluvit o pravidle. K oběma námi zjištěným momentům omezujícím užívání slovesa *býti* v daném významu na čas minulý, že totiž 1. slovesa pohybu věrněji obrážejí objektivní skutečnost se stanoviska mluvící osoby a že 2. jen v minulém čase je skutečná potřeba rozlišit mezi činností uzavřenou a neuzavřenou, přistupuje při infinitivních vazbách ještě moment další: že by totiž

v budoucím čase tvar *budu* s infinitivem cílovým formálně zcela splynul s opisným tvořením normálního budoucího času sloves nedokonavých.

Proto se s vazbou slovesa *býti* s infinitivem cílovým setkáváme v čase budoucím jen velmi zřídka, nejčastěji ještě tam, kde tvar budoucího času má význam způsobový; na otázku *kde je maminka?* můžeme na př. odpovědět: *bude (myslím někde) nakoupit, bude (možná) prát.* [Jak patrno věta s nedokonavým slovesem je víceznačná: může znamenat prostě 1. asi pere (doma), 2. asi je (někde) prát (mimo dům), asi odešla prát.] Jen výjimečně může jít o vlastní futurum; řekneme na př. příteli, který nás opětovně zve k sobě na návštěvu, jehož jsme však již několikrát nezastali doma: *To víš, já k tobě přijdu, a ty budeš zase někde nakoupit, dát si trhat zub jako onehdy* atp.

Častěji se v nestylisovaných projevech mluvených setkáváme s vazbou slovesa *býti* s infinitivem v čase přítomném. Řekneme na př. *jsou tady zvát na ples, je tady vybírat za elektriku, kluk je dneska zase někde tancovat, naši jsou dneska na loukách sušit seno* a pod. Zejména často bývá cílový infinitiv v neúplných větách (výpustkových) odpovídajících na otázky s přítomným tvarem slovesa *býti: Kde je maminka? Nakoupit, nakupovat, podojit* atd. Tu ovšem by také mohlo jít o vypuštění slovesa pohybového: *šla nakoupit, nakupovat, podojit* atd., takže tyto případy nejsou průkazné. Posuzujeme-li přítomné a budoucí vazby slovesa *býti* s infinitivem s hlediska jazykové potřeby, mohli bychom říci, že tu vesměs jde o přesah vlastní úlohy, funkce cílových vazeb s *býti,* způsobený jednak tlakem systému, jednak i důvody jinými. V uvedeném případě budoucího času je zdůvodněn tento přesah tím, že nemáme t. zv. ‚skonalého' času budoucího a že jeho příležitostné náhrady *budu mít nakoupeno* nelze užít u sloves pohybu. *Budeš nakoupit* tu proto zastupuje nějaké »*budeš odešlý nakoupit*«. V stylisovaných mluvených projevech je možné v přítomném i budoucím čase jedině sloveso pohybu, a to pro přítomný čas minulý tvar slovesa pohybového, pro budoucí čas pak jednoduchý (nesložený) tvar budoucí. Tak na př. místo *jsou tady zvát na ples* řekneme v pečlivějším projevu *přišli nás zvát (pozvat) na ples,* místo *tatínek je orat — tatínek jel orat* n. *oře* — a podobně, v budoucím čase pak je pokušení podlehnout tlaku systému jen zcela nepatrné; tam, kde nevystačíme s vazbou *půjdu, pojedu* s infinitivem, především tam, kde jde o to vyjádřit skonalost v budoucnosti, vypomůžeme si vazbou jiného druhu. Na př. v uvedených příkladech na ojediněle se vyskytající budoucí vazby *býti* s infinitivem cílovým bychom se vyjádřili normálně *... a ty budeš někde za nákupem (po nákupech)* n. *budeš běhat po nákupech* (při čemž bychom spojení *budeš běhat* chápali jako prosté složené futurm), *ty si budeš dávat trhat zub* (stejně tak) a pod.

Zůstává tedy vlastní oblastí vazeb slovesa *býti* s infinitivem cílovým minulý čas a jejich obecná potřebnost je dána tou okolností, že slovesa pohybu nemohou sama o sobě naznačit skutečnou uzavřenost souborně chápané činnosti. Nemůžeme proto užít na př. spojení *otec šel navštívit nemocnou babičku,* jestliže víme, že se již vrátil (nejde-li o souvislé vyprávění bez vztahu k přítomnosti mluvčího, jak jsme již upozornili výše) anebo že již zase odešel jinam. Tu právě má svůj opěrný bod vazba s *byl: tatínek byl navštívit nemocnou babičku.*

Právě tak ovšem nemůžeme užít v daném významu pohybového slovesa ani mimo spojení s infinitivem, ať již je cíl pohybu nevyjádřen anebo je vyjádřen jiným jazykovým prostředkem. Nemůžeme říci *tatínek šel do města, na schůzi, na houby* o skutečnosti dějově uzavřené, nýbrž jen *tatínek byl ve městě, na schůzi, na houbách.*

Vid slovesa v infinitivě nemá ovšem s uzavřeností či neuzavřeností souborného výrazu nic společného. Okolnost, zda užijeme v infinitivě slovesa dokonavého či nedokonavého, závisí jen na vidovém pojetí vlastní činnosti (srov. *byla nakupovat, byla nakoupit*).

Když jsme takto stanovili vlastní úlohu vazeb slovesa *býti* s infinitivem cílovým, v níž mají tyto vazby své zdůvodnění, položme si závěrem ještě otázku po nosnosti a dosahu těchto vazeb, po jejich rozprostranění v oblasti slovesných významů. Konkretně řečeno, lze užít této vazby u kteréhokoli slovesa, zcela bez omezení, anebo jsou snad tyto vazby vázány jen na určité významové kategorie (třídy) sloves? Odpověď na tuto otázku není nesnadná. Nejprve vyplývá již ze samé úlohy našich spojení vzhledem k cílovým vazbám sloves pohybových (z úlohy doplňovat jejich časový systém), že jsou vazby slovesa *býti,* resp. přesněji vazby minulých tvarů tohoto slovesa, zásadně možné jen u těch sloves, která se mohou spojovat s vlastními slovesy pohybu. Jsou to slovesa označující takové činnosti, které mohou být chápány jako cíl a smysl pohybu, tedy činnosti na vůli závislé a účelné. Srov. *byl jsem se podívat na ten film, byl jsem se (vy)koupat, byl jsem si zahrát kopanou, byl jsem si dát šít šaty, byl jsem se trochu prospat, byl jsem si trochu odpočinout, byl jsem se pobavit* atp. Proto na př. trpný stav se může octnout v našich vazbách jen v transposicích se slovesy *dáti, nechati* a pod., která zdůrazňují, že podmět tohoto stavu je sám jeho původcem (třebaže je stav bezprostředně způsobován činností druhého): *chtěl jsem být ošetřen, tedy jsem se byl dát ošetřit, byl jsem se nechat ostříhat* atp.

V tomto omezení lze užít v infinitivu naší vazby opět i sloves pohybu. Přistupuje tu však ještě podmínka další, t j. aby byla činnost pohybu chápána jako vlastní cíl, jako účel sám sobě, nikoli jen jako prostředek k jinému cíli. Můžeme proto říci: *byli jsme se projít, byli jsme běhat,*

jezdit, plavat atp., nikoli však *byli jsme jít do města, byli jsme jet na výlet* a pod.

Nespojují se proto se slovesem *býti* taková slovesa, která tíhnou k pojetí mimovolného děje nebo stavu a která se vymykají chápání děje jako účelu, jako cíle záměrného úsilí. Můžeme sice někdy užít v naší vazbě i sloves t. zv. stavových, můžeme na př. říci *byl jsem s t á t ve frontě, byl jsem l e ž e t v nemocnici, byl jsem s p á t na půdě,* ovšem jen proto, že tu stání, ležení, spaní atp. pojímáme nikoli jako stavy, které by probíhaly nezávisle na naší vůli, nýbrž jako volní činnosti. *Byl jsem ležet v nemocnici* mohu proto říci jen v tom případě, když jsem o vlastní újmě šel nebo se dal dovézt do nemocnice, když jsem si sám l e h l do nemocnice, nikoli však když jsem tam byl na př. v bezvědomí dopraven (nejde-li ovšem o záměrné skreslení skutečnosti).

Je pozoruhodné, že u sloves smyslového vnímání není možné užíti cílových vazeb, i když lze jinak těmto slovesům podkládat i význam záměrné aktivní činnosti a lze jich s tímto významem užít na př. i ve vedlejších větách účelových, závislých na hlavní větě se slovesem *býti* v našem významu. Složené věty typu *byl jsem tam, abych to viděl na vlastní oči* nemají protějšku ve vazbách infinitivních; tu je nutno sáhnout po slovese zřetelně akčním: *byl jsem se na to p o d í v a t na vlastní oči.* Souvisí to nepochybně s existencí osobních vazeb slovesa *býti* s infinitivem ve významu možnosti v jazyce lidovém a s jejich pronikáním i do jazyka spisovného, zejména hovorového. Máme na mysli vazby jako *dnes jsou pěkně vidět hory, byl slyšet křik, ta polévka je cítit po celém domě,* které v jazyce lidovém a v obecné češtině zatlačují staré vazby neosobní *dnes je pěkně vidět hory, bylo slyšet křik, tu polévku je cítit.* Toto přetváření neosobních vazeb v osobní, které i v jazyce hovorovém zastihujeme u sloves vnímání ve velikém měřítku, není proto brzděno existencí soujmenné vazby cílové; konkretně řečeno: protože neexistuje vazba *byl jsem slyšet hudbu* ve významu „byl jsem poslouchat hudbu“, je možné, aby se vazba *bylo mě slyšet* bez závady nahrazovala vazbou *byl jsem slyšet.*

Brání-li se přesto spisovný jazyk dosud osobním vazbám možnosti, má to své důvody především ve snaze zachovat aktivní charakter vazby a v tom, že se neosobní vazba možnosti dnes opírá o vazby *bylo, je možné, lze, bylo lze slyšet hudbu,* vzhledem k níž se konstrukce *je, bylo slyšet hudbu* může jevit jako výpustka. Na druhé straně existence osobních vazeb *býti* s infinitivem sloves smyslového vnímání s významem možnosti nedovoluje uplatňovat se takovým slovesům ve vazbách cílových i jen v mezích přesahu obvyklého u jiných sloves stavových.

Pokusili jsme se v tomto článku postihnout některé lexikálně-syntaktické rysy a souvislosti vazeb slovesa *býti* s infinitivem t. zv. cílovým a ukázat, jak tyto rysy souvisí se strukturním začleněním slovesa *býti*

do tvarové soustavy sloves pohybových. Byli jsme přitom nuceni stručně objasnit úkol sloves pohybu a zaujmout stanovisko k otázce významové struktury t. zv. vazeb dvojího slovesa vůbec. Podařilo se nám doufáme prokázat, že vazba slovesa *býti* s infinitivem cílovým má mezi všemi cílovými vazbami svůj zvláštní charakter, daný její speciální úlohou, a že zasluhuje zevrubnějšího studia. Jsme ovšem přesvědčeni, že je stejně potřebí věnovat pozornost všem vazbám slovesa s infinitivem druhého slovesa a že je třeba problematiku těchto vazeb řešit souhrnně.

Václav Merc:

Lidové loutkové hry a jejich literární prameny.

(Zpráva o práci ze semináře prof. Vl. Šmilauera.)

I.

PhC Václav Merc se ve své práci zabýval otázkou, jaký je poměr mezi loutkovými hrami, které se od dvacátých let minulého století dostaly postupně do repertoáru českých loutkářských dynastií, a mezi jejich literárními prameny. Loutkáři totiž nikdy nevytvářeli své hry samostatně, nýbrž každá jejich hra je jen přetvořením — více méně pronikavým — některého divadelního kusu.

Literární prameny tradičních loutkových her zjistil v podstatě dr Jindřich Veselý v úvodech své edice „Komedií a her" (čtyři svazky 1927—1930). Odtud vychází také Merc. Z 61 her Veselým otištěných vybírá si pro rozbor dvacet; o pěti dalších konstatuje, že udání Veselého není správné nebo že srovnání není z jiných důvodů možné.

Textovým podkladem jsou Mercovi právě Veselého „Komedie a hry", neboť loutkářské rukopisy, Veselým nasbírané, byly za okupace většinou zničeny; některé pak jsou v soukromém majetku a nebylo možno jich užíti. Ale vydání toto nemůže plně uspokojit. Veselý zasahoval často do textu, upravoval sloh, odstraňoval jazykové nesprávnosti a slova zastaralá.

Těmito úpravami se ovšem ztěžuje srovnávání loutkových her s předlohou, ne však natolik, abychom při jisté opatrnosti nemohli dojíti k závěrům značně bezpečným.

Z dvacíti her, Mercem zpracovaných, má jich šestnáct za předlohu divadelní kusy J. N. Štěpánka, po jedné hře dodali V. Kl. Klicpera, Fr. Raymann, J. K. Tyl a knížka lidového čtení (Čarodějnice Megera).

Podle poměru k originálu rozlišil autor tři skupiny her: a) Hry na předloze úplně závislé, v nichž jsou provedeny změny třeba četné, ale

nepodstatné, hlavně krácení (těchto her je deset). — b) Hry samostatnější, které obměňují thematicky nebo jazykově své předlohy, a to leckdy velmi šťastně; zvláště pochvalně se vyjadřuje Merc o hrách „Kuchařka“ a „Proměněné ženy“, přepracovaných z „Vyhraného panství“ Fr. Raymanna a „Veselého ševce“ J. Nep. Štěpánka (šest her). c) Hry samostatné, které přejímají sice fabuli odjinud, ale upravují ji po svém. Na př. „Kouzelnice Megera“ vznikla podle lidové knížky, kterou loutkář sice znal, ale při zpracování neměl po ruce; „Kníže ďábel“ je ve velmi volném vztahu ke hře Raupachově-Tylově (zde bude asi třeba hledat dále, nenajde-li se nějaká předloha bližší). Takové hry jsou čtyři.

Zásahy loutkářů do hry jsou dány jednak technikou loutkové hry, jednak některými tradičními znaky tohoto literárního druhu, hlavně však psychologií loutkáře a ještě více jeho obecenstva.

1. *Technika loutkové hry.* Zpravidla hrál i mluvil všechny osoby loutkář sám. Tím byla dána nutnost hry krátit tak, aby vystačil hlasem na jejich sehrání. Loutkář musil dále omezovat počet osob na scéně, aby se mu loutky nepletly v rukou. Také rychlé střídání mluvících osobo v dialogu způsobovalo potíže, a odstraňovalo se proto.

2. *Tradiční znaky loutkového divadla.* Loutkové divadlo bylo odnoží typisující italské „commedia dell'arte“ a vídeňské frašky. Odtud mu zůstala jakožto výrazný znak nutnost, aby v každé hře vystupoval Kašpárek (Kasperle), event. i jeho Kalupinka (Colombina). Bez Kašpárka si nebylo možno představit loutkovou hru, a proto i ve hrách jinak na originále zcela závislých a ve hrách rázu tragického musí být některý ze sluhů nahrazen Kašpárkem.

3. *Psychologie obecenstva a loutkáře.* Loutkářovým obecenstvem byli prostí vesničané a on byl jedním z nich. Jeho jedinou snahou bylo obecenstvu vyhovět a plně je uspokojit: neboť na tom závisel i finanční úspěch. Nějakých uměleckých ambicí neměl loutkář naprosto. Tento stav věcí zasáhl hluboko do utváření hry.

Obecenstvo ani loutkář neměli smysl pro psychologické prohloubení děje, pro osoby se složitými duševními stavy a s citovými výkyvy, nerozuměli křehkému a jemnému humoru. Osoby loutkové hry musí být jasně charakterisovány a psychologicky jednoznačné. Dějem je jen prostá fabule, vedená přímočaře a bez komplikací k závěru. Průzračnost je důležitou složkou; neurčitost, náznakovost, tím spíše nedořešenost byly vyloučeny. — Tak nabývají však hry i značné dynamičnosti a spádu.

Loutkář škrtá všechny scény, kaeré nejsou pro hlavní děj nutné; odstraňuje každou odbočku a rozvleklost. Ale zato důkladně informuje posluchačstvo o postupu děje. Zvláště v závěru se musí čtenář dopodrobna a důkladně dovědět, co se stalo s kterou z osob, které vystupovaly.

Kořením loutkových her byly scény efektní, drastické nebo komické, při nichž se obecenstvo chvělo hrůzou nebo roztřásalo smíchem. Takové scény rozhodovaly o úspěchu hry, a proto jim loutkář věnoval velkou pozornost. Co se jednou osvědčilo, to se opakovalo, stupňovalo, nastavovalo, přenášelo ze hry do hry, a to i jednotlivá úsloví, i celé pasáže.

Drastičnost bývá velmi silná, až nevkusná. Kdežto sluhové v Štěpánkově „Nebožce paní“ prostě ukradnou mrtvé baronce zlaté prsteny, v loutkových „Ženiších“ chce jí Filip prst ukousnout a táhne s takovou silou, že zdvihne s sebou celé mrtvé tělo a poděsí tak svého bázlivého druha. — V téže scéně je přikomponován hrubý výstup a rvačka mezi hrobařem a hrobařkou.

Komika, jadrná i masivní, má své některé oblíbené náměty. Tak na př. slovní hříčky záleží v překrucování méně známého, spisovného slova:

„setník“ na „zedník, cedník, četník, žebřík, desetník“ („Baron Podivín“ = Štěpánkovo „Kýžbych se byl neoženil“); „urozená paní“ na „uraženou paní“; na „Jak se zovete?“ se odpovídá „Jak se zouvám?“ („Kuchařka“);

nedorozumění v hovoru českého tovaryše s německým:

„Vos?“ — „Ty holomku, bos? To vím, že jsem bos.“ — „Gib abr gůte vág!“ — „Cože, mám dělat na ně mák?“ — „Tu kédl!‘ — „Cože mám udělat? Knedlík?“ („Pekař Rohlík“);

komolení cizích slov:

„škrapulací“ za „gratulací“; Kuře, syp to!“ za „curre cito“ („Ženichové“); povýšená Mařena mluví s německým vrátným: „Když tomu nerozumíš po česky, povím ti to po německy: Do kuchynr jíten, hrncn, pekáčn vydrhnoutn,, až se to blejskn! Když ne, facken geben přes hubn, až krev tečn!“ („Kuchařka“);

dodnes oblíbený žert, že se mluví o jedné věci, posluchač však myslí na něco jiného, a tím vznikají komické situace:

Milenci Prokůpek a Apolenka mluví o koláčích, které připravili jako dárek pro otce; ten však má na mysli nemluvně, které se záhadným způsobem dostalo do jeho domu, a když milenci prohlašují, že je to důkaz jejich lásky a že se přičiní, aby od nich každý rok obdržel takový dáreček, rozzuří se a vyhání je z domu („Posvícenské koláče“ = Štěpánkovy „Berounské koláče“).

Jiným oblíbeným komickým prvkem je hloupý sluha, který mechanicky plní rozkaz a opakuje po pánu i jeho poznámky a nadávky:

Setník: Uděláš hlubokou poklonu. — Blažej: Uděláš hlubokou poklonu. — S.: Nu, musíš se poklonit. — B.: Nu, musíš se poklonit. — S.: A začneš. — B.: Začneš. — S.. Milostivá slečinko! — B.: Milostivá slečinko! — S.: Že se vám nechá pěkně poroučet. — B.: Že se vám nechá pěkně pomoučet. — S.: Náš pan setník. — B.: Náš pan zedník. — S.: Setník, vejre! — B.: Setník,

vejre! — S.: Ten chlap je blázen. — B.: Ten chlap je blázen. — S.: Drž hubu, nebo ti zuby vyrazím! — B.: Zaraž, nebo ti hubu vyrazím! atd. („Ženichové").

Jako si libuje v drastice a komice, tak odmítá prostý posluchač *sentimentalitu* a *pathetičnost*. Loutkář prostě vypouští pasáže rozcitlivělé a pathetické.

Zvláště pronikavě se jeví rozdíl tam, kde je místo jiné osoby vložen Kašpárek:

Ve hře „Kašpárek hledá kmotra" (Štěpánkův „Přítel v nouzi") praví v originále Chytílek: „Ona mne chce překvapit; ten šťastný jsem přece jen já. Pojď sem, ženuško, otevři knihu srdce svého a viz mé jméno v ní! Pernikářko, nezavrhuj déle věrného svého od sebe!" — Ale Kašpárek místo toho říká: „A to je štěstí! Nikde není hodnějšího mužíčka nade mne! A to je náhodička! Tak platí, platí, sláva!"

Stejně je jeho zásluhou změněn závěr „Krčmy v lese". V originále stojí: „Setník: Po boku mé předrahé ochránkyně té nejkrásnější budoucnosti doufám. — Sbor: Tmavý život v zkázu sražen a láskou jest mu pád a zmar." — V loutkové hře: „Setník: A my, má drahá, půjdeme, abychom učinili přípravy ke svatbě. — Kašpárek: A při pěkném papání a bumbání vzpomeneme, jaké jsme měli v krčmě v lese nepokojné spinkání. Sláva! Ať žije pan setník a jeho nevěsta!"

Ale je ještě jeden významný rys, který se v úpravách důsledně projevuje. Venkovské obecenstvo snáší sice hodně obhroublé vtipy, nesnáší však *nemravnost*. Proto musí být v „Salvárii" vrah a svůdce Hugo na rozdíl od originálu ostře odbyt, proto je v „Pekaři Rohlíkovi" škrtnuta scéna, v níž hrabě svádí venkovské děvče.

Jak pozorně respektoval loutkář smysl vesničana pro *spravedlnost*, ukazuje změna provedená v „Posvícenských koláčích" (Štěpánkových „Berounských koláčích"). V originále nalezne Prokůpek celý svazek lichvářových úpisů, Perlík roztrhá svůj úpis, ostatní však lichváři vrátí. Ale tato nerovnost mezi osudem Perlíka a ostatních obětí by se byla dotkla posluchače; proto se v loutkové hře mluví vůbec jenom o úpise Perlíkově.

Zajímavě se uplatňuje také smysl vesnice pro *obřadnost a konvenci*, které sama podléhala a kterou si v míře ještě zvýšené představovala ve vyšších vrstvách. V královských scénách i ve výstupu soudním se uchovává přísný ceremoniel. Ale smysl pro společenské formy se objevuje i jinde: „Baron Podivín" zavolá sluhu, a sotvaže ten vstoupí, začne se ho hned vyptávat; u loutkáře se však podle konvence sluha nejprve obřadně ohlásí a zdvořile dotáže, čeho si pán přeje. — Stejně se nahrazuje v téže hře prosté oslovení „Kašpare" a „Saličko" zdvořilejším „Pane mistře", „paní Saličko".

II.

Těmito zřeteli je motivována většina *slohových a lexikálních změn,* které autor zjistil srovnáváním loutkových her s jejich originály.

1. Jakým výrazům se loutkář vyhýbá? — Vypouští složitá *přirovnání:*

Chytílek vykládá, jak jednat s děvčaty: „Když chcete ptáka chytit, musíte hezky zlehka přistoupit, čekat, až v síti sedí, a pak zatáhnout; lapat jako hlupák, povyk dělat jako posedlý, to není nic; tu odletí a ukáže vám fík („Přítel v nouzi" = „Kašpárek hledá kmotra").

Knižním slovům, tak hojným v obrozenských umělých textech, prostý loutkář často vůbec nerozuměl. Zvláště dobře to vidíme v „Rudolfovi a Libince", loutkářském zpracování Klicperovy „Kytky", hry to s jazykem zvláště strojeným a nepřirozeným:

za „Brzo stojím *na patě* hory příkré a vysoké" má loutkář: „Brzo stojím *na páté* hoře příkré a vysoké"; za „Do Chýště je nejpříjemnější cesta pěšky. Povzdy vedle Jizery" je „po vsi vedle Jizery".

Z neporozumění vznikají i tyto záměny v „Loupežnících na Chlumu" (podle J. N. Štěpánka):

„Jen abych tu *dsku* našla" — „Jen abych tu *dámu* našla"; „Dám ti *záplatek* (zaplacení, odměnu) na hubu" — „Dám ti *záplatu* na hubu!"; „Rychle bych *příhodného* okamžení použila" — *„pohodlného* okamžení"; „musí ten krvavý čin *dosvědčit"* — *„doporučit"*.

Za slovo „kázeň" v „Baronu Podivínovi" stojí „píseň". Jindy se knižní výrazy prostě vypouštějí: „milolibá" tvář, „divnědivoký" muž, „přizpěvování" od srdce, „zadost učiniti", „citlivůstkář" atd.

Někde však loutkář knižní slovo dobře nahrazuje slovem životnějším, jež i nám zůstává běžnějším:

„žehrání — „žárlivost ; „kvapíš" — „spěcháš"; „navržení" — „návrh" („Baron Podivín"); *„Arciť* nepříjemno v takovém *zakleném* zámku" — *„Ovšem* je nepříjemno v takovém *zakletém* zámku" („Čarostřelec"); „naší *milosti* anděl" — „naší *lásky* anděl"; „vroucnost *pod hrudím"* — *„v prsou"; „neskončený* Bože" — *„nekonečný* Bože"; „nebesa *mrskala* pomstu" — *„vrhala"*; lid tebe *návidí"* — *„ctí"*, „by nadarmo k nám *vážila cestu"* — „nadarmo by *jela"* („Rudolf a Libinka").

Nejsou ovšem všichni upravovatelé stejně citliví; v „Loupežnících na Chlumu" zůstávají i slova hodně knižní.

Typicky knižním vyjadřovacím prostředkem jsou *přechodníky.* Proto je loutkář vypouští, ale ne důsledně:

„která mne ani z toho nekárala, když jsem někdy domů *přijda* ani postel najíti nemohl" — „když jsem někdy domů *přišel* a ani postel najíti nemohl" („Pekař Rohlík"); „A až skončíš tento hříšný běh, *budouc* se chtíti ubírati ze světských marností, přikradu se..." — „A až skončíš tento hříšný běh života, *budeš* se chtíti ubírati..." (Rudolf a Libinka").

2. Celý slovník je posunut směrem k *lidovosti*. I slova, která nejsou typicky knižní (aspoň pro naše cítění), jsou nahrazována lidovějšími:

„neobživne" — „nevstane zdráva"; „hrajte bystřeji" — „hrajte čerstvějc"; „ani za mák mravů nemají" — „ani za mák moresů" („Pekař Rohlík"); „jen hned netřešťte" — „snad nebudete bláznit" („Posvícenské koláče").

V posunu od knižnosti k lidovosti je obsažen i posun od intelektuálnosti k *expresivnosti*. Autor o tom říká: „Loutkář, člověk z lidu, mluví na jevišti jako lid. A lid vyjadřuje vždy svůj vztah k věci. Nikdy nemluví obecně, nýbrž vždy právě velmi osobně; netají se svým postojem. Neužívá proto slov, jež jsou výrazem čisté věcnosti, slov intelektuálních, nýbrž emocionálních".

„Taková *stařena* a vyhraje takové panství" — „Taková *stará a ošklivá baba* a vyhraje takové panství"; „Mně se zdá, že se ten člověk (správce) zbláznil" — „Vždyť náš pan správce bývá vždy moudrý člověk, že si tentokráte na rozum sedl a takovou bábu, takový chomout si na krk uváže"; „Odejdi" — „Pakuješ se mně z pokoje" („Kuchařka");

Značně expresivní je vyjadřování v „Ženiších": „Děvčata se za mnou jen famfrněla", „Rozkřeš nebo tě plesknu", „Kdybych já věděl, kdo to byl, tak bych mu nabančil", „Jen se opovažte něco o nás škrábat!". Ale je tam také hodně *nadávek:*

„ty kluku šibeničná; ty chlape vožralá, ty chlape pitomá; ty lumpe lumpácká; ty vole; ty zmetku; skrčku; vejre; ty voškroute";

v „Klevetě" (Štěpánkově „Tlachači") se Kalupinka, služebná, osopuje na tlachajícího hosta:

„Vy klevetníku, vy treperendo, drchoto, pletichaři, tlachale!";

Hromský se v Štěpánkově „Kuliferdovi" rozhromuje:

„Co bát? U všech čertů! Já se bát? Vy se musíte bát, ne já! Tisíc milionů čertů!";

ale loutkář to v „Děveččině duchu" rozvádí a zesiluje:

„Co bát? Já, stará vojna, a bát se? U všech čertů! Vy se musíte bát, ne já! Tisíc čertů! Stotisíc čertů! Milion čertů i s čerticemi! Až ze třetího dílu světa přicházím, abych si vaši dceru, to motovidlo, za ženu vzal, zatím ji ten darebák, váš muž, jinému slíbil."

Expresivního rázu je i hromadění *synonym,* které nacházíme v „Loupežnících na Chlumu".

Originál má: „Tu to švitoří, štěbetá a bleptá. Ne, to švitoření nemohu vystát ani u nerozumného hovada." — Ale loutkář: „Tu to švitoří, štěbetá, bleptá, *cvrliká a tiká.* Ne *takové* švitoření, *štěbetání, cvrlikání a bleptání* nesnesu ani u nerozumného hovada."

V některých slovech se loutkářům zalíbilo, takže se stala pro jejich hry přímo *charakteristickými.* Autor je vypočítává při rozboru „Loupežníků na Chlumu":

„poslední hodinka tvého *živobytí* odbila; již se z nich někteří *vynajíti* dali; *uzavře-li* co, je pevný na svém uzavření; *kouknouti; nynčko; bezpečit se; ponavrhnouti; vyhlížíte* tak roztržitý; *předložím si* to (rozmyslím si to); mně *nepozůstává* nic jiného; dám slavnost *odpovědít* (odříci); že mne za manželku *držet* nebudete.

Ale konstatuje též, že taková slova a rčení tak zvaná loutkářská jsou již v originálech; tak nacházíme v Štěpánkově „Tlachači“ (loutkářské „Klevetě“) místa:

„spadl rumpity pumpity na majolík“; „Jak vejde do pokoje, číslem třetím znamenaného“.

„Loutkářského“ rázu se těmto slovům a frázím dostalo častým opakováním a přenášením ze hry do hry; v „Kuchařce“ si oblíbil loutkář Karfiol slovo „kapitální“, užíval ho tam velmi často a přenesl je potom i do „Posvícenských koláčů“; Štěpánek užil v „Sidonii“ zaříkání „jako že šedivý jsem“, ale loutkář to má pětkrát za sebou.

3. Toto zlidovění neznamená však prostou nivelisaci jazyka. Loutkář má sice primitivní, přece však jasné vědomí o *stylistických rozdílech v jazyce.* Proti prosté češtině stojí na opačném pólu cizí, záhadný jazyk, *„latina“*. Merc o této „latině“ zajímavě vypráví. Loutkář Rudolf Šimek, od něhož získal vůbec velmi mnoho cenných informací, mu zahrál výstup Turka s Kašpárkem. Když se dostal až k místu, kdy Turek je vyzván, aby mluvil turecky, povídá: „A teď tam přijde taková ta latina: rekomando, bastalegro, škymatypasie“. — Tedy italská kulturní slova, nazvaná latinou a fungující jako turečtina. — Latina byla zvláště jazykem tajemných scén, zaklínání (v nichž měli loutkáři velkou zálibu); to se paroduje ve scéně, kdy se pekař setká s ženou, kterou pokládá za nebožku.

Originál (Štěpánkův „Veselý pohřeb“) má:

Pekař (lekne se, trne a třese se): Sa-sa-saličko! Jsi to ty?

Ale loutková úprava Tomáše Dubského („Pekař Rohlík“) má místo toho:

„Pro Pána Boha! Ego te konsekro, subsekro et unsekro. Má nebožka žena! Sa-sa-salička! Už dost, nehrajte! Má žena se vzbudila. Unsekro, konsekro — odstup, duchu, odstup! Jdi, kam patříš! Já už se nebudu ženit. Unsekrosetsaprment.“

Loutkář dovede své osoby, rýsované ostře a výrazně, *charakterisovat* též jazykem. Nejvýraznější je ovšem řeč Kašpárkova, ale docela typické vlastnosti má i mluva venkovana a s druhé strany jazyk loupežníků.

Kašpárkova mluva je lidová a značně expresivní. Viděli jsme, jak jeho zásah šťastně obměnil závěr „Krčmy v lese“. Kašpárka charakterisuje „citoslovečná“ písnička, kterou v různých hrách nalezneme celkem šestkrát:

„Hejsa, hejsa, tryndy, bryndy, — letos není jako jindy; — kdyby bylo jako jindy; — hejsa, hopsa, tryndy, bryndy.“

Ale nejvýraznější jsou jeho mazlivé scény s Kalupinkou, kdy ze sebe chrlí metafory, namnoze brané z oboru sladkostí:

„I ty má strakatá koroptvičko, ty má slaďounká rozinčičko, ty můj zlatý marcipánečku, ty moje cicvárové semátko! — Moje zlatá, krumplovaná Kalupinečko, moje kapustičko, ty máš ručičky jako vepřovou pečínku a tvářičky jako růžičky" („Kleveta"); „Nejlaskavější Kalupinko, cukrlátko, holoubátko, prasátko, poupátko! Kalupinko, hrozinčičko, marcipánečku! Pojď, můj pendrečku, moje mandličko, mé cicvárové semátko! Ty mé cukrlátko, ty mé drahé koření, ty kvítečku, karafiátečku!" („Děveččin duch"); „Ty cukrlátko, ty papoušku, ty strakapoune!" („Ženichové"); „Můj marcipáneček, má buchtička, můj cukrkandlíček, mé cukrovíčko" („Kouzelnice Megera").

Kašpárkova často zdůrazňovaná vtipnost se projevuje nejvíce slovními hříčkami:

zarmoucený — zamoučený; odložit — obložit; hned — jed — med; pojď sem — umím jen za nosem („Salvárie");

sklonem k rýmování:

Hrabě: Honza z hutí? — Kašpárek: Ba, ba, co tam pořád něco kutí. A teď mne nutí a balamutí, že prý má tisíc chutí („Frydolín");

zvláště však „vejšplechcemi", větami popletenými, s překvapujícími zvraty, leckdy parodujícími pathos:

„To je vojenský krok mého pána. Nedostane-li prý svou nevěstu, skočí prý do řezanky nebo do otavy a horempádem se utopí" („Kleveta"); „Tak, páni myslivci, na tom honu ať něco chytíte — já jdu taky na hon, budu honit — ehm — našemu psu Sultánovi blechy" („Frydolín"); „Máte prý si udělat co chcete, zastřelit se, utopit nebo oběsit, kdy a kde vám libo. Máte si k tomu vybrat hodně hlubokou vodu, aby se nepřetrhla — hodně silný provaz, abyste nemohl vyplavat — máte si vybrat provaz, aby vás dobře trefil a velkou kulku, aby se nepřetrhla"; „Otce jsem měl, ale ten umřel asi deset let před tím, než jsem se narodil. Můj dědeček mi dal housle, které neměly ani krk, ani desky, ani struny" („Kouzelnice Megera").

Venkovan je charakterisován obšírností a povídavostí, ustálenými rčeními a emocionálností.

Loutkář rozvádí v „Panu kmotrovi" slova sedlákova: „V mé chatrči není místa, jíst vám také nemám co dát" (J. N. Štěpánek „Ivan Čtvrtý") v tento dlouhý projev: „Bodejť! Nocleh! A kus chleba! A čaj! A Pán Bůh mně to odplatí! Ten mně nedá nic. Máte tu větší sedláky, nežli jsem já. Ti vám dají nocleh a večeři. Dobrou noc!"

V „Rolekovi" vystupuje konšel Vojta, komický ve své důstojnosti:

„Pro něj se to také sluší líp než pro mne, kterýž jsem jakožto obce naší hlava vznešená, od kmotrů za konšela vyvolená. — Já tam půjdu též, neb pro mne jest všudy větší úcta a víra. — Umím přece s lidmi prošplechtnout. — Můžete se spolehnout na moudrou hlavu mou."

Naproti tomu je řeč *loupežníků* v „Rolekovi" (podle Štěpánkova „Rudolfa z Felseku") strojená:

„Žádá-li však rytíř Roleko svou vůli vyplněnu míti..."

Je charakterisována odchylným pořádkem slov:

„I přislíbil jsem, že mu to uděláme, dá-li hojnou odměnu nám. — Já se pak na něm pomstím dle libosti své. — S přenesmírnou rozkoší on k mlýnu pojede. — K podskalskému mlýnu hodný kousek cesty jest. — Aby mohl se vrátiti do hradu rytířského";

nominálností vyjadřování:

„Nyní při vás faleš a zradu shledávám" místo „jste falešní a zrádní" u Štěpánka; „k čemu bychom vraždu na nevinných rytířích páchali" místo „k čemu bychom nevinné rytíře vraždili"; „bohatá odměna nemine vás" místo „bohatě se vám odměním";

opisy „odborných termínů":

„Dnes pšenice nám uzraje, a proto bude požata"; „olium do nádob nastrojit", „sršně" (= loupežníci).

Podobně je charakterisován vrah Babiles v „Domácím vrahu" (Štěpánkově „Sirotku a vrahovi"):

„Kosti tvé hnijí už dávno pod mostem v řece, kam tě uvrhla tato ruka má. Ha, pravice má odstraní i tuto překážku. — Slunce mu nebude již dlouho svítiti. — Musil jsi zhynouti mečem mým."

Z ostatních osob si připomeňme jen Bernardka v „Klevetě": ve většině vět má slovíčko „arci". Když při tom sděluje pánovi zprávy krajně nepříjemné, popudí ho k tomu, že po něm toto „arci" posměšně opakuje; rozzlobený Kašpárek si dokonce zanadává: „Arci - arci - arciosel, arci - arci - arcivůl, arci - arci - arcitrouba".

III.

1. *Mluvnické zvláštnosti* lze přejít jen zkrátka.

V „Ženiších" je prothetické *v*: „vona se bude ptát; ty chlape vožhraná"; v „Loupežnících na Chlumu" je hojně lidových tvarů: „do rukouch; na nohouch; ve dvou okamžicích nejní tě tu více; nabyť srdce; nebůjte tak ukrutná". Podobně v „Ženiších": „jezdím s volama, ňákýho vejra, tej pohovce".

Odchylky jsou zvláště u zájmen. U osobního „ty" se zaměňuje dativ a akusativ: Sláva tě, mistrovský střelče!; užívá se silnějšího tvaru „sobě": ty sobě již nepomůžeš; manželku sobě pojal; nedržím sobě leč toho jediného („Domácí vrah"); užívání zvratného zájmena přivlastňovacího je zcela náhodné; tvaru „jenž" se užívá i pro ženský rod a pro množné číslo.

Zesílené imperativy v „Rudolfovi a Libince" se odstraňují: místo „polepšiž se" je „polepšíš", jinak je imperativ prostý „budiž - buď", „odlučiž - odluč".

2. Významná je však *výslovnost*. Autor ji zachytil přímým pozorováním přednesu Rudolfa Šimka a popisuje ji takto: „Jeho slovo má odchylný a nezvyklý přízvuk. Hlavní přízvuk je na poslední slabice slova, jímž se končí větný úsek, kdežo první slabika má přízvuk jen vedlejší. Poslední slabika bývá však vyrážena s takovou artikulační silou, že slabý přízvuk první slabiky úplně zaniká: „Jsem král Admenus. Ale v hradě nemám tak šťastného člověka, aby mně radu dal, jak bysme prince Zikmunda pod naší královskou moc dostati mohli."

Melodická modulace má průběh v posledním taktu kóla silně stoupavý. Lidový loutkář mluví většinou hrdlem. Celé kólon pronáší v hlubokém tónu, až v posledním taktu hlas zvyšuje. Silový i výškový vrchol poslední slabiky má vliv i na vyslovování hláskových délek toho slova, které je na konci větného úseku. Slabiky nepřízvučné nebo jen slabě přízvučné, jako právě slabika první, se pronášejí velmi úsečně a s nápadným zkracováním délek, neboť jen poslední slabika je dlouhá, a to až přemrštěně. Je-li první slabika od původu dlouhá, bývá kvantita úplně zvrácena: dcera kralé — pojďte damó — k rozkazu memú."

Alois Získal:

Něco o biči a jeho součástech.

V jednom hospodářském družstvu na Žatecku měli nesnáz s tím, jak nazývat onu část biče, kterou se šlehá, která je vyrobena obyčejně z kůže a má podobu kulatého řemínku, nahoře uměle propleteného v jakýsi copánek a pod tím opatřeného pestrobarevným třapcem z vlny a uzlíky. Zaměstnanci užili při inventuře názvu *švihel* (v množném čísel *švihle*), avšak jejich ředitel je upozornil, že je mu toto slovo neznámé, a doporučoval, aby užívali názvu *řemínek k biči*. Zaměstnanci družstva, jimž se zdálo pojmenování švihel správným již z toho důvodu, že je tu zřejmá souvislost se slovesem „švihati", obrátili se na náš Jazykový koutek v Čsl. rozhlasu se žádostí, abychom jim poradili v jejich nesnázi. Odpověděli jsme podle svých vědomostí, ale protože tu zůstávalo ještě leccos nejasného, žádali jsme posluchače o spolupráci; dostalo se nám odpovědí ze všech krajů Čech a Moravy, takže si nyní můžeme utvořit dosti jasný obraz o zeměpisném rozložení různých pojmenování pro jednotlivé součásti biče.

Především musíme upozornit, že jedině pojmenování pro celý nástroj k šlehání (tedy bičiště s řemínkem) je na celém území českém v lidovém jazyce jednotné; je to název *bič*. A to je také název spisovný. Jinak se

jen málokde objevuje v lidovém jazyce název jiný než „bič", tak na př. na moravském Slovensku *tatar* nebo na Plzeňsku *karabáč, karbáč* (v obou případech nějdejší dlouhý bič pastýřský s poměrně krátkou rukovětí domácí výroby).

Naproti tomu názvy pro jednotlivé části biče se krajinně od sebe značně liší. Pro k o ž e n o u s o u č á s t biče je nejčastější název buď *řemínek k biči* nebo *bič* v užším slova smyslu. „Řemínek k biči" máme doložen na př. z nejjižnějších Čech, ze středních Čech, zvláště z Kralupska, z Uherskohradišťska (zde ve tvaru „řemének"). Název „bič" v užším smyslu se nám dokládá ze západních Čech, z Českomoravské vysočiny, ze západní Moravy, z Kyjovska a odjinud. Přitom dvojvýznamnost slova „bič" tu není na závadu srozumitelnosti, neboť kupoval-li si někdo u kupce řemínek k biči, žádal jej slovem „bič", kdežto požadoval-li celý nástroj k šlehání, užil slov „bičiště s bičem", jak zná pisatel těchto řádek sám ze svého rodného prostředí na Pelhřimovsku. A totéž dokládá také p. říd. učitel Rodina z Plzně lidovým citátem: „Bič si koupíš v krámu, bičiště si uřízneš a budeš mít bič." *Bič* ve významu ‚řemínek k biči' má také bezpečné doklady literární, tak na př. z Frant. Pravdy: „Pletl provazy, biče a šňůry", z Jana Nerudy: „Přešvihl mi bradu koncem biče"; také rčení „plésti na sebe bič" svědčí o tomto užším významu slova.

Proti tomu na Podřipsku, Mělnicku, Staroboleslavsku a v kraji mezi Mšenem a Bělou pod Bezdězem užívají názvu *švihel* (mužského rodu, v množném čísle *švihle*). Zajímavé je, že na sousedním Kralupsku (v Podhořanech nad Vlt.) znamená „švihel" jen úzký plochý řemínek ze psí nebo kozí kůže na sešívání „ošití" na cepy nebo na prošívání obojků, pobočnic a pod. Vyráběli jej také potulní brusiči a komedianti, avšak na biče se ho nikdy neužívalo a kulatému sedlářskému řemínku k biči se zde říká prostě *řemínek*. Jinde na Staroboleslavsku se rozlišuje zase tak, že u sedláře kupují „řemínek k biči", kdežto přidělaný k bičišti nazývají „švihel". Výskyt „švihle" na Žatecku je patrně přesahováním tohoto názvu z Mělnicka a Podřipska.

Název *švihel* nebo *šmihel* pro řemínek k biči anebo i pro řemínek, jímž se ošívají cepy, je také znám z Moravy, zvláště z východní.

V našem Podkrkonoší (na př. v Poniklé nad Jiz. a v Bozkově) a v Poještědí říkají řemínku k biči *švih*; přitom znamená ‚švih" někde také (na př. v Bozkově) řemínek na přišívání ošití na cepy; vidíme zde tedy podobné poměry jako jinde u názvu „švihel". Existují ovšem i jiné nářeční názvy, avšak nám zde nejde o jejich úplný výčet.

Dotazy u pražských mistrů sedlářských a u „Společenstva sedlářů, řemenářů, postrojníků, bičařů a štítkařů" jsme zjistili, že v Praze je nejobvyklejší název *bič* anebo *řemínek k biči*; jen někteří mistři znají také *švihel*.

Konečně v názvosloví ministerstva národní obrany, jak bylo vydáno pro výrobce, zjistili jsme pojmenování *šlehounek.* Tento název nám není odnikud odjinud znám, zejména ne z lidového užívání; zdá se tedy, že byl ministerstvem národní obrany nově zaveden. Samo slovo „šlehounek" však již dokládá Jindrův *Technický slovník,* avšak s významem »třapeček na biči«.

Držadlu k biči se říká spisovně i lidově *bičiště* (lidově 2. p. *bičištěte* atd.); kromě toho je také název *násadka* nebo *násada* (toto doloženo na př. od Mníšku pod Brdy, od Římova v jižních Čechách i od jinud) a *bičisko.* Ze severního Plzeňska známe z několika obcí nářeční *biště* („na bišti", „bez biště") a *rukovítka* (o kupovaném, ozdobném bičišti). Moravané říkávají buď *bičiště* nebo mají na východě nářeční *ručka* nebo *zručka,* na Kyjovsku také *zmrščček* nebo *zmrščko.* Výraz *smršče* je podle Hoška v nářečí českomoravském. Podle Bartošova Dialektického slovníku říkají *násadka* tlustému krátkému bičišti biče pastýřského („tatara"), někdy pěkně vyřezávanému a vykládanému.

Řemínek spojující bič s bičištěm se někde jmenuje *zábiště* („na bišti", „bez biště") a *rukovítka* (o kupovaném, ozdobném bi-Jičínsku (podle Kubína) *zároubíč.* Na konci biče bývá přivázán slabý konopný provázek, který působí známé práskání (po moravsku *róchání*); říká se mu prostě *šňůrka* nebo také *poplítka, práskačka, praskačka* (jižní Čechy, Plzeňsko), též *šnodlík* (severní Plzeňsko); na Jičínsku zase *pašňůrka, náplítka.* Na Moravě to je *šňora,* k ní se přivazuje *kytka,* t. j. třapec ze žíní nebo z pentličky, aby bič hodně „róchal" (Bartoš, Dialektický slovník).

Co vyplývá z tohoto krátkého přehledu pro normu spisovného jazyka? Běžné spisovné pojmenování pro celý nástroj k šlehání je *bič.* Pro řemínek bičový nutno pokládati za spisovné jednak *bič* v užším smyslu, jednak *řemínek k biči.* Ostatní názvy pro bičový řemínek (*švihel, švih* a j.) jsou nářeční, a mají tedy význam jen lokální. — Rukověť biče se jmenuje spisovně *bičiště*; lidového rázu je *násadka,* třebaže má dosti dokladů literárních u spisovatelů píšících z venkovského života (Světlé, Jiráska, Staška, Šlejhara, Baara, V. K. Jeřábka, Preissové a j.). Řidší je *násada* (doložené u Pravdy, Baara, Vrchlického, Raise), užívané také zvláště lidmi městskými, takže má tendenci státi se slovem jazyka obecného. Jiné jmenované názvy (*biště, rukovítka, ručka, zručka, zmrščček, zmrščko*) jsou nářeční. Jako obecné a spisovné pociťujeme také název *šňůrka,* kdežto ostatní (*šňora, poplítka, práskačka, praskačka, šnodlík*) mají ráz nářeční.

František Daneš:

Klípě.

Jeden z čtenářů Naší řeči zaslechl na Příbramsku slovo *klípě.* Hledal jeho výklad marně v obou velkých slovnících současné češtiny, a obrátil se proto s dotazem na naši redakci.

Vskutku toto slovo — zřejmě dialektické — není zaznamenáno ani v Slovníku Vášově-Trávníčkově, ani v akademickém Příručním slovníku. V lístkovém materiálu tohoto slovníku jsme nalezli jen jediný doklad, a to z Krameriova *Historického vypsání* (z r. 1803: „Žádného klípěte na dvoře neměli"). Stačí však nahlédnout do Slovníku Jungmannova (II, 73), abychom se přesvědčili, že tento — dnes takřka neznámý — výraz byl v době ne příliš dávné zcela běžný. *Klípě* (též *chlípě,* 2. p. *klípěte,* zdrob. *klipátko*) je tu vysvětleno jako „živočich se pohybující a chodící; zvláště hovádko čtvernohé". Jungmann uvádí doklady jak z literatury (Rosa, Zlobický), tak z jazykového obyčeje (na př.: „Kdybychom... žádného klípěte na dvoře neměli" [Zlob.]) a uvádí též dva příklady na význam posunutý: „Ani chlípěte dětem nezachoval *t. nic*" z jazykového obyčeje na Berounsku a z Puchmajera cituje větu „Tak zavorati hnůj, aby ho ani chlípě zemí nepřikryto nezůstalo" (t. j. ani trocha).

Ze starších slovníků uvádí heslo *klípě* slovník Kottův (I, 700) s doklady převzatými z Jungmanna. V dodatcích k témuž slovníku (VI, 607) nacházíme heslo *klipátko* (= hříbě) s poukazem na slovník Šumavského. Rovněž se drží naše slovo v některých pozdějších slovnících česko-cizojazyčných, a to s významem ‚hříbě' (na př. v česko-německých, resp. německo-českých slovnících Rankově a Sterzingerově). Význam ‚hříbě' vznikl patrně kontaminací se slovem *klíse,* 2. p. *klísete,* zdrob. *klisátko,* jak na to upozorňuje už Jungmann. Tento výraz souvisí zase se slovy *klisna, klusati* a staroslověnským *kľusę,* jež znamenalo ‚mladý tahoun'.

Nejspíše bychom ovšem měli hledat naše slovo v literatuře dialektologické. Bohužel však věnovali dosud naši dialektologové pozornost hlavně hláskosloví a tvarosloví, zatím co slovní zásobu našich nářečí většinou dost opomíjeli. A tak se nám podařilo najít jen dva doklady: v Hruškově *Dialektickém slovníku chodském* je uvedena vedle *klípě* též podoba *klepě* (zdrob. *klepítko*) a vše jen s významem ‚trocha, ždibec' („...a takový klepítko trávy přinesla"; — srov. poslední dva doklady u Jungmanna); v Duškově *Kmenosloví nářečí jihočeských* nalézáme *klípě* ‚chcipák' (nedochůdče).

Výzkum českých nářečí, prováděný Ústavem pro jazyk český, poví nám později o tomto jevu jistě více. Zatím nám nezbylo, než se uchýlit

k svépomoci; obrátili jsme se na posluchače rozhlasového Jazykového koutku, aby nám napsali, co o slově *klípě* vědí. Došlo nám ku podivu několik desítek odpovědí, mnohdy velmi zajímavých. Doplníme-li takto získané informace ještě některými údaji, získanými jiným způsobem, můžeme říci asi toto:

Výraz *klípě* (*chlípě, klípátko, klepina*) je znám zejména starší generaci venkovské. Má však významů několik, z nichž mnohé nebyly dosud v žádném slovníku zachyceny. Nejbohatěji máme dosvědčeny ty významy s kterými jsme se setkali u Jungmanna. Ve významu ‚mládě, zejména nějak špatně vyvinuté, nemocné, nejčastěji house, kuře nebo kachně' znají naše slovo hlavně tyto kraje: Táborsko, Jindřichohradecko, okolí Počátek a Kamenice nad Lipou, Březnicko, Strakonicko, Blatensko, Klatovsko, Příbramsko, Hořovicko, Berounsko, Křivoklátsko, Kralovicko, Rakovnicko, okolí Chocně (Koldín); nejisté doklady jsou z Mníšku, Českomoravské vysočiny (bez přesnějšího místního určení) a velmi neurčitý údaj z Lysé nad Labem. To znamená — velmi zhruba řečeno — v jižní polovině Čech[1]) (t. j. celá oblast nářečí jihozápadního, jižní část t. zv. nářečí středočeského — a přihlížíme-li i k Chocni — menší část nářečí severovýchodního). Jako typická spojení můžeme uvést na př. tato: „dej těm klípatům", „z toho kuřete asi nic nebude, je to takové klípátko", „utopte to klípě (nemocné kotě)!", „ta klepina (podsvinče) to nevydrží" atd. V přeneseném smyslu pak ku př. „nemá ani klípě dobytka".

A nyní k dalším významům „klípěte". Na každý z nich máme však jen několik málo dokladů.

1. ‚Klíště' na Příbramsku, Dobříšsku, Českobrodsku (Říčany, Úvaly); vedle tvaru *klípě* užívá se tu často podoby *klipák.*
2. ‚Chřípí, nosní dírky' na Strakonicku a Klatovsku.
3. ‚Klepeto, něco klepetu podobného' na Plzeňsku.
4. ‚Pazneht (u skotu a vepřů)' na Plzeňsku (Nepomuk).
5. ‚Polovina hrachové lusky' (srov. Vydrův *Popis a rozbor nářečí hornoblanického,* 48).

Není možno rozhodnout, jakým způsobem tyto druhotné významy vznikly a zda vůbec jde vždy o totéž slovo. Není však, myslím, možno vyloučit ani domněnku, že jsou to významy nové, které vznikly proto, že se starému slovu *klípě* přestávalo rozumět a dával se mu význam slov znějících podobně (alespoň u č. 1 a 2). Více bude možno o tom

[1]) Po té stránce jsou zajímavé doklady u Jungmanna: autor sám pocházel z Berounska, Rosa ze Zdic, Puchmajer z Týna nad Vltavou. Zlobický je sice Moravan, ale právě proto asi slovo ‚klípě' neznal a ztotožňoval je s výrazem *klíse.* — V. M. Kramerius, z něhož je jediný doklad na naše slovo v materiálu k PS, byl rodem Klatovan.

povědět tehdy, až budeme mít po ruce bohatší a bezpečnější zásobu dokladů.[1a])

Pokusme se nyní naznačit možný **původ** slova *klípě* s významem ‚mládě'. Tvaroslovně se řadí k známým podstatným jménům typu „house", označujícím mláďata (původní t. zv. *nt*-kmeny). Bezprostřední základ, z něhož by mohlo být odvozeno, neznáme, avšak můžeme tu předpokládat příbuznost se slovesem *klípati*, jež je doloženo u Jungmanna s významem ‚těžce hýbati' (na př. „Sotva nohami klípá"); v bulharštině je přídavné jméno *klípav* ‚vratký, slabý'. Bylo by tedy *klípě* ‚něco slabého, nemotorně se pohybujícího'. Sloveso *klípati* je odvozeno od základu onomatopoického, patrně *klip-* nebo též *klěp-* (ke *klep-*) (srov. Berneker *Slavisches etymologisches Wörterbuch* I, 520). Je to celkem jedno, neboť jde o slova zvukodobná a expresivní,[2]) která jsou vlastně jen různými variantami základu *kl + samohláska + p*: *klip-* (hornolužicky *klipać*), *klep-* (*klepati, klepiti*), *klap-* (*klapati*, dial. mor. *kľopěť*) a *klop-* (*klopiti*).[3]) O tom, že sloveso *klípati* má blízko ke *klepati*, svědčí na př. rčení „už to nějak do té smrti doklepu", t. j. ‚těžce dovleku', tedy ‚doklípám', a rovněž Jungmannův doklad u hesla *klepu* (Slovník II, 65). Také lidová etymologie spojuje *klípě* s *klepati* (klepe se slabostí). Snad bychom mohli spojovat s uvedenou skupinou sloves i *klímbati* (v lužické srbštině je *klimpać, klimpotać* ‚klátiti se, potáceti se' a *klimpnuć* ‚klesnouti, ochabnouti') a *klímati* (též v srbocharv.). (O nasalisaci a změně *p-b* viz výklad u Machka, str. 25 n. a 104.)

Varianta s *ch-* (*chlípě*) nás přivádí k dalším příbuznostem. O tom, že *ch* bývá ve slovanských jazycích charakteru expresivního a může zastupovat souhlásku *k*, nemůžeme po přesvědčivých výkladech Machkových (v uvedené práci) pochybovat. Rovněž je jisto, že výrazy, o nichž tu vykládáme, jsou vesměs rázu expresivního. Můžeme předpokládat, že *ch* v *chlípě* vzniklo přichýlením k slovům jako *chlípiti, chlípěti, chlípnouti, schlíplý* (srov.: „chlípě" znamená často tvora neduživého; tak vykládá někdy i lidová etymologie).

[1a]) Podle názoru prof. V. Machka jde tu o zcela různá slova. Slovo č. 1 bylo přitvořeno asi ke *klíště* v duchu dvojitosti expresivních a zvukodobných slov na *-st(sk)/p* (viz i Slavia 16, 162); srov. na př. dvojici *křišť - křip* (Naše řeč 29, 214). — Slovo č. 2 je obměněno z *chřípě* záměnou *ch/k* a záměnou likvid. — Slovo č. 3: *klepeto* přetvořeno *v klépě > klípě*. — Č. 4 je zhrubělý význam čísla 3. — K čís. 5: je též v podobě *klepina* (srov. Vydra; Kubín, Listy filolog. 27). Zde jde opět o záměnu *p/sk* (dva zvukodobné kořeny): *kleštice* ‚dlaška' (uvádí Jungmann ve Slovníku II, 67 vedle tvaru *klíště*) a *klíšťka* ‚nevyvinutý lusk' (doklad v PS).

[2]) Na zvláštní postavení takovýchto slov upozorňuje práce J. M. Kořínka *Studie z oblasti onomatopoje* (Praha 1934) a Machkovy výklady v *Studii o tvoření výrazů expresivních* (Praha 1930) a v pojednání *Untersuchungen zum Problem des anlautenden* ch- *im Slavischen* (Slavia XVI, 1938/39, 161 n.).

[3]) Patří sem zřejmě i rus. *chljabať* (viklati, klátiti), mor. *kľabať, kľupať* (srov. čes. *klípati*) ‚klepati' a j. (Doklady podle Machka, kde je i výklad zvláštností hláskové podoby. Viz o tom dále.)

A v té souvislosti je možno poukázat na to, že Jungmann uvádí vedle tvaru *chlípiti* ‚svěšovati' též podobu *klípiti* a *klepiti*. Srovnáme-li výrazy jako „chlípiti uši — klopiti oči", jsme vedeni k tomu, spojovat tato slovesa s *klopiti*. Že právem, ukazuje srovnání bohatých příkladů, které pod hesly *chlopajǫ* a *klopъ* uvádí Berneker: podoby s *k-* a *ch-* se ve slovanských jazycích střídají (stačí srovnat třeba jen čes. *klopiti* a slovenské *chlopiť*). I když vzhledem k různosti významů bylo by možno předpokládat dva původně různé základy (*klop-* a *chlop-*), je velmi pravděpodobné, že se tyto dvě skupiny slov počaly kontaminovat (zvlášť názorné jsou doklady ukrajinské), zřejmě působením střídání *k/ch* ve výrazech expresivních. To vše plně potvrzuje moravské ‚*chlopiť* uši', jež uvádí Machek (s. 32). — Zdánlivě nám vybočuje z této řady sloveso *chlípěti*, které uvádí Berneker i Holub v jednoznačný vztah ke stč. *chlipa, chlípati* (Holub dokonce vykládá i adj. *schlíplý* jako ‚nemírností ochablý'). Oba autoři tu přehlédli, že *chlípěti* má v češtině především význam ‚kloniti se, viseti' a ‚řinouti se' (toto snad ze stejného onomatopoického základu jako *chlipa*), kdežto význam ‚býti žádostivý, smilniti' uvádí PS jako archaický a Jungmann jako obrazný (vedle *chlípati* s významem ‚žádati [concupiscere]' a ‚srkati').[4]) Je proto třeba chápat sloveso *chlípěti* ve významu ‚kloniti se, viseti' jako samostatné, odlišné od ‚řinouti se' i ‚smilniti' (zdá se vůbec, že tento druhý význam vznikl u našeho slovesa teprve druhotně, kontaminací s *chlípati*). Je prostě podmětným protějškem k *chlípiti* a řadí se do skupiny sloves, jejichž základ je tvořen podle vzorce *k/ch* + *samohláska* + *p/(b)*. Ten výklad přesvědčivě potvrzují nářeční tvary moravské *chľupět* a *kľupěť* s významem ‚padati, chýliti se k pádu, viseti' (uvádí je Machek na str. 13 uvedeného spisu).

POSUDKY A ZPRÁVY.

Zpráva o výzkumu moravských a slovenských nářečí.

V článku *Některé úkoly moravské a slezské dialektologie* ve sborníku »Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi« (Ročenka semináře pro slovanskou filologii Masarykovy university v Brně sv. I. (1948), str. 111—121) soudí autor, dr A. G r e g o r, že je nutno, aby se i na Moravě pokračovalo co nejdříve ve výzkumu nářečí, neboť „četné a výrazné znaky jednotlivých nářečí rok od roku více zanikají". Při hodnocení

[4]) Prof. V. M a c h e k vykládá *chlípati* a *chlípěti* ‚smilniti' tak, že patří k slovesnému *lipnúť* (*za čím*) ‚toužiti, bažiti, usilovati' a má zesilovací *ch-*. *Chlípati* ‚srkati' je zcela samostatné a patří k zvukodobným slovesům: *chlápati, chlistati* a *chlastati* (*p/st*). Tím tedy opravuje prof. Machek svůj starší výklad ve S l a v i i (na uvedeném místě, str. 210).

některých monografií o moravských nářečích formuluje autor několik důležitých požadavků, jichž třeba dbáti nejen při zpracovávání úkolů očekávajících moravskou dialektologii, ale které se týkají dialektologické práce vůbec. Referujeme alespoň o některých.

Při monografickém zpracovávání místních nářečí je třeba věnovati v hláskosloví plnou pozornost fonetickému popisu hlásek. Aby však mohl být co nejlépe uskutečněn požadavek, který klade Havránek v Listech filologických (LI, 343), že totiž dialektolog má uvésti hlavně rozdíly mezi popisovaným nářečím a určitou, obecně známou výslovností, bylo by žádoucí, kdybychom měli již normalisovánu výslovnost spisovné češtiny. V kapitole o tvoření slov neměla by chybět jména osobní a místní, ve skladbě by měly být zpracovány zejména odchylky od pravidelné stavby větné, pořádek slov, přízvuk dynamický, melodický, slovní a větný. Právem se doporučuje jednotná transkripce nářečních textů podle Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů, jež vyšla ve Věstníku České akademie (LII, 63—68) a také jako zvláštní otisk.

U příštích slovníků nářečních bude třeba především, aby význam slova byl vždy osvětlen doklady, jež budou přesně lokalisovány a generačně rozvrstveny. Bude třeba dále rozlišovat výrazy dětské, slova zdrobnělá a mazlivá, žertovná, výrazy pejorativní a nadávky, slova ze života pohlavního, vojenské výrazy, slova z polního hospodářství a řemesel, názvy polních tratí, jména místní, příjmení, názvy botanické, zoologické atd.

V příštích letech bude vážným úkolem moravské a slezské dialektologie příprava k jazykovému atlasu moravských a slezských nářečí. K tomu dodáváme podle posledních informací z Moravy, jež nám poskytl doc. dr. J. Bělič, že dialektologická komise při Matici moravské, jejímž předsedou je prof. dr. Fr. Trávníček, se usnesla na schůzi konané v dubnu t. r., že přikročí k provádění průzkumu moravských nářečí metodami jazykového zeměpisu, jakých užívá Ústav pro jazyk český. Průzkum se zahájí dotazníkovou akcí a na schůzi bylo též dohodnuto, kdo má vypracovat dotazníky pro jednotlivá nářečí. Pro hanáckou oblast jsou pověřeni doc. dr. Al. Gregor, doc. dr. Fr. Kopečný a doc. dr. Fr. Svěrák; pro oblast lašskou prof. dr. Ad. Kellner a pro oblast moravsko-slovenskou doc. dr. Jaromír Bělič. Provádění průzkumu bude organisováno slovanským seminářem při filosofické fakultě Masarykovy university v Brně a Ústavem pro slovanskou filologii při Palackého universitě v Olomouci. Průzkum se provede v bývalých hranicích země Moravskoslezské, ale nejde při tom o nějakou akci zvláštní, nýbrž bude se postupovat v těsné spolupráci s Ústavem pro jazyk český.

Touto prací bude vhodně doplněn výzkum moravských nářečí, který

na podkladě monografického zpracování začal v slovanském semináři dlouho před válkou se svými žáky prof. Trávníček (soupis těchto prací rukopisných je v Havránkových *Českých nářečích* v Čs. vlastivědě III, ovšem jen do r. 1934). Toto monografické zpracovávání publikují svazky sbírky »Moravská a slezská nářečí«, vydávané za redakce prof. B. Havránka a Fr. Trávníčka od r. 1939 dialektologickou komisí Matice moravské. Vyšly zde dříve svazky dva: *Štramberské nářečí* od dr. Ad. Kellnera r. 1939 a *Boskovické nářečí* od dr. Fr. Svěráka r. 1941. Po osvobození vyšla rozsáhlá práce Kellnerova *Východolašská nářečí* jako sv. 3, 1946 a sv. 4, 1949. Kopečného *Nářečí Určic a okolí* (z oblasti centrální hanáčtiny) je už v tisku jako sv. 5 a Běličova *Dolská nářečí* vydá komise jako další svazek 6.

O stavu nářečního výzkumu na Slovensku informuje především stať prof. dr. E. Paulinyho v *Jazykovedném sborníku* (roč. 1946-47, str. 260 až 264). Pojednává o otázkách synchronického výzkumu nářečí a jeho pracovních a organisačních problémech.

Především je třeba starat se o vydávání monografií, prací, které by souhrnně zachycovaly stav nářečí v jednotlivých oblastech. Po stručném zhodnocení monografie J. Stanislava *Liptovské nárečia* a souborného díla V. Vážného *Slovenská nářečí* vypočítává autor oblasti, které si vyžadují doplnění nebo důkladných monografií. Jsou to hlavně: Tekov Hont Novohrad, Gemer, Šariš, Zemplín, Abauj.

Nářeční monografii charakterisuje výstižně jako „práci pramennou". Má být nenahraditelným pramenem pro badatele o současném stavu jazyka, o všeobecně jazykovědných otázkách a o vývoji jazyka. Na tyto tři otázky by měla každá nářeční monografie pravdivě odpovídat. Základním požadavkem je vyčerpávající popis současného stavu určitého nářečí, „důkladná gramatika zejména pro oblast hláskosloví a tvarosloví". Je také vítáno, zaměří-li na př. jazykový zeměpisec svou práci na *rozšíření* jazykových jevů, neboť se tím při větších oblastech umožňuje rozčlenění nářečního území a menší oblasti se zase přesněji ohraničí. Ohled na vývoj nářečí je pak zvlášť důležitý pro Slovensko, kde při nedostatku starých písemných památek lze vývoj jazyka zkoumat z největší části jen z nářečí.

K úplnosti popisu nářečí patří i spolehlivý nářeční *slovník*. Materiál pro nářeční slovník slovenský je uložen ve Slovenské akadémii vied a v jeho sbírání se pokračuje. Do r. 1945 bylo vyexcerpováno 15.000 lístků.

O pracích pro jazykový atlas slovenský, které se nyní soustředí v Jazykovedném ústavě Slovenské akadémie vied a umení, referuje dr. Jozef Štolc ve stati *Atlas slovenského jazyka* (Linguistica slovaca IV—VI, 1946-48, str. 427—432). Práce pro atlas má být dokončením a vy-

vrcholením dotazníkové akce započaté téměř před 20 roky za vedení prof. dr. V. Vážného. Její výsledky se nyní souhrnně zpracovávají a kontrolují výzkumem na místě.

Obsah výzkumu vymezuje *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (*Atlas slovenského jazyka*). Sestavili ho prof. dr. E. Pauliny a dr. J. Štolc. Vydala Slovenská akadémie vied a umení 1947. Materiál je rozdělen na 750 otázek, při čemž jedna otázka obsahuje i více hesel, která jsou s různých hledisek příbuzná. Dotazník je zaměřen hlavně na otázky hláskoslovné a tvaroslovné a nepřihlíží zvláště k zjišťování lexikálních isogloss. Při výběru hesel bylo pamatováno i na to, že sledovaný hláskoslovný jev může někdy uniknout v důsledku odchylek lexikálních (na př. středosl. *držať* — východosl. *trimať*). Proto se bude výběr isogloss pořizovat až ze sesbíraného materiálu. S druhé strany však právě tím poskytne dotazník i mnoho příspěvků k zeměpisnému určení lexikálních prvků.

Na rozdíl od dotazníků pro česká nářečí, o nichž jsme zde referovali v minulém čísle, neobsahují dotazníky slovenské žádný slovní doprovod a jsou formulovány tak, že příslušné slovo je uvedeno jen ve spisovné formě. Ani jedna otázka není položena tak, že by vyplňovatele uváděla nejprve na jev a pak na jeho konkretní doklady na slovech (ve formě spisovné i nářeční nebo jen nářeční). Nezůstává také otevřena, nežádá, aby vyplňovatel sám uvedl další doklady na jev, nýbrž omezuje se na jeden nebo několik málo dokladů, s nimiž však počítá pak důsledně pro celou oblast. Je to výhodné, neboť to nesvádí k nepřesné odpovědi a udržuje jednotná hesla, což je opět důležité pro mapování. Rozdíly ve formulování otázek vyplývají ovšem z ohledů na vyplňovatele. Je zřejmo, že takto formulovaný dotazník může vyplnit jen sběratel poučený a zacvičený do metody sbírání nářečního materiálu. Proto se provádí v Bratislavě školení posluchačů slavistiky pro práci v terénu. Sběratelů má být asi 50—60. Výzkum se provede ve 3000 obcí, takže jeden sběratel (explorátor) vyplní dotazník asi z 50 nebo 60 obcí.

Stránky dotazníku jsou volně uloženy do obálky a mají velikost excerpčních lístků (12×16). Vyplněné dotazníky dají se tedy ihned přeřadit do kartotéky, jež bude obsahovat asi 300.000 lístků. Značná výhoda je v tom, že odpadá náklad i čas spojený s excerpcí (rozepisováním na lístky). Takto uspořádaný materiál se pak snadno zpřístupní zavedením indexů podle otázek, hesel a dialektologické problematiky.

Materiál atlasu přinese nejen podrobné poznatky o zeměpisné situaci nářečních jevů, nýbrž má být i vydatným pramenem pro soustavnou dialektologii. Za zmínku stojí i okolnost, že jen na výzkumné práce chtějí Slováci věnovat milion Kčs. *J. Voráč*

Vratislav Bělík, Nářeční texty ze západní Moravy. Listy filologické, 73, 1949, str. 26—31.

Bělík, sám rodák ze západní Moravy, podává v citovaném článku ukázky nářečních textů z oblasti znojemsko-třebíčské, která není dosud důkladně prozkoumána. Proto vítáme tento jeho příspěvek a doufáme, že jím zahajuje uveřejňování výsledků své dlouholeté vytrvalé sběratelské činnosti.

Všechny uvedené texty zachycují dobře místní nářečí nejen v hláskosloví a tvarosloví, ale i ve skladbě. Bělík zapisuje pečlivě, má dobrý sluch i jazykový postřeh, nic neupravuje a neobměňuje.

Ve fonetickém přepisu kolísá Bělík v psaní slabik *ďi, ťi, ňi, ďe, ťe, ňe.* Vedle transkripce správné, jež převládá, najdeme hojné doklady na psaní spisovné, na př. *podivéte se, hodino* (str. 27), *gatě, Tónik, matička, ve vině* (str. 28), *dikem, dira, dif* (str. 29). Nedopatřením se Bělíkovi do zápisu vloudilo *y*: *rychle, márny* (str. 28), *hnetky* (str. 29), *ňičky* (str. 30 a 31). Poněkud nedůsledně transkribuje někdy autor asimilované souhláskové skupiny: *už ste* (str. 27), *aš k hnojo* (str. 28), *dif že* (str. 29), *již sem* (str. 29), *uš dávno* (str. 30).

K textům připojuje Bělík též několik všeobecných poznámek o této nářeční oblasti. Všímá si funkčního využití nářečních rozdílů, rozlišuje t. zv. řeč panskou ve větších místních střediscích a všeobecné nářečí v obcích venkovských. Zaslouží uznání za to, že upozorňuje na tyto důležité třídní rozdíly v nářečí; naše dialektologie jim dosud věnovala pozornost jen zcela ojediněle. Jako hlavní rozdíl mezi řečí panskou a všeobecným nářečím uvádí Bělík redukci *i* po *l, ň,* která se v panské řeči neprovádí. Jeho texty tento rozdíl dobře dokumentují. Jen zcela výjimečně najdeme též ve všeobecném nářečí *i* po *l, ň* bez redukce (*liďi,* str. 27, *s ňima,* str. 28, *toliš,* str. 28). Zato druhý znak, jímž se podle Bělíka liší řeč panská od všeobecného nářečí, totiž neprovádění změny *u* v *o,* nedokládají ani jeho vlastní texty přesvědčivě. V zápisech všeobecného nářečí setkáme se někdy se slovy bez této změny (*už ste,* str. 27, *chuť,* str. 28, *cukrovi, již sem,* str. 29) a Bělíkovy zápisy řeči panské mají dokladů na tuto změnu okolo třiceti, a to nejen v úplném konci slova, nýbrž i uvnitř: *homřela, hoslišel, sepnol* (str. 30).

Navštívila jsem před několika lety — za laskavé pomoci autora samého — z této oblasti Hrotovice, Rouchovany, Újezd a Přešovice. Můj poslech a zápisy nenasvědčují, že by rozdíl mezi mluvou ve větších obcích a v okolních vsích byl tak zásadní, jak se domnívá autor. Pobyla jsem tam ovšem příliš krátce, abych mohla tuto otázku rozřešit bezpečně. *V. Mazlová*

Nové české názvy rostlin.

Naše řeč již věnovala dosti místa českému názvosloví rostlinnému, ať to bylo v příspěvcích zachycujících nevyčerpatelné bohatství názvů lidových (na př. v ročníku 24, 1940, str. 28), nebo ve vědecké stati Vl. Šmilauera (*Jména našich stromů,* r. 26, 1942), podávající přehled názvů po stránce slovotvorné i historické. Zájem o přírodovědné názvosloví je stálý a říše rostlinná je po této stránce snad nejvděčnější.

Část jmen rostlin, a to nejdůležitějších, je prastará, starší než všechny rostlinopisy, názvy vytvořené odborníky jsou mladší a žijí většinou v knihách nebo ve slovnících a tu a tam se objevují — ve zkomolené podobě — v řeči lidu. Přesto, že čeština má mnohem víc názvů, než je na našem území druhů rostlin, přece rostou u nás druhy, jež mají stále latinská jména, s nimiž se sice odborník nerad loučí, ale která laikovi, milovníku rostlin, jsou pouhým zvukem. To jsou většinou rostliny cizí, přivezené k nám z cizích krajů, pěstované u nás jen uměle, omezující se jen na skleníky nebo zahrady měst. Kdyby se objevily najednou v lese, na poli nebo u potoků na lukách, snad by je lid také pokřtil svými jmény a jistě velmi přiléhavě; ale jak to při lidových názvech bývá, každý kraj by měl pro ně název jiný. A přece jsou také rostliny, které u nás již zdomácněly a z městských sadů a zahrad pronikly již hluboko na venkov, a přesto si stále ještě ponechávají své latinské jméno. Takovou rostlinou je na př. *forsytie,* obecně známá jen pod tímto jménem, třebaže má již české jméno, které má všechny předpoklady, aby se vžilo: *zlatice.* Je vytvořeno uměle podle charakteristické barvy květů, jež obalují pruty dříve, než rozkvetou jiné keře našich zahrad. Podobně jako zde umělé jméno, vznikl asi lidový název *zlatý déšť* pro keř, barvou květů zlatici připomínající (*čilimník - Cytisus).* Jako u mnoha českých názvů květin známe i zde autora jména. Je jím J a r o s l a v N a u m a n, autor milé knížky *Naše jehličiny* (u Štence 1925), který v knize *Skalky a skalničky* (Vesmír, 3. vyd. 1946) vytvořil tento přiléhavý název. Kniha, která je dobrou příručkou pro městské zahrádkáře, kteří chtějí co nejlépe využít malého prostoru kolem svého domku, je pro filologa zajímavá právě pro četné pokusy zčeštit jména rostlin s oblibou pěstovaných na skalkách čili v alpinech.

Dokonalá znalost všech vlastností těchto rostlin, skalniček, dobrý jazykový cit, využívání různých způsobů tvoření slov i nutný smysl pro zvukovou stránku slova způsobují, že česká jména jím navrhovaná nemůžeme přejít mlčením. U *zlatice* (*Forsythia*) dala k vytvoření nového slova podnět barva květů; jindy tvar květu (*nadmutka - Daboetia,* připomínající vřesovec, ale s většími, lampiónkům podobnými květy), jindy zvláštní způsob, kterým rostlina rozkvétá (*shorakvět — Liatris,* rod složnokvětých připomínající *kyprej,* rozkvétá odshora dolů), jindy

postavení lístků (*křižatka - Crucianella*; zde je jméno zároveň zčeštěním jména latinského; pěkný kalk je i *severka - Arcterica*), jindy místo výskytu rostliny (*sirota - Wulfenia*, známá dlouho z jediného stanoviště v Korutanech) atd. Nauman dovede vytvořit jména různých rostlin, aniž opustí využití stejné barvy jejich květů: *modrokvět, modrýš, modřenka* (*modřenka* je tvořena touž koncovkou jako *ladoňka*, kterou připomíná). Uvedeme několik jiných českých názvů v knize vytvořených, ponechávajíce slovo ještě odborníkům botanikům, aby o nich pronesli svůj názor.

Azurka, rod rostlin z čeledi mařinkovitých, Houstonia. *Bedrnička,* rod z čeledi růžokvětých, Acaena. *Boubelka,* rod z čeledi zvonkovitých, Platycodon. *Čechrava* rod z čeledi lomikamenovitých, Astilbe. *Dračík,* rod z čeledi krtičníkovitých, Pentstemon. *Drnečka,* rod z čeledi prvosenkovitých, Douglasia (Aretia). *Drobnozel,* rod z čeledi pyskatých, Micromeria. *Drsnatka,* rod z čeledi podpětovitých, Haberlea. *Hořkava,* rod z čeledi šruchovitých, Lewisia. *Hvězdnička,* rod z čeledi složnokvětých, Townsendia. *Kruhovec,* rod z čeledi složnokvětých, Anacyclus. *Mechovec,* rod z čeledi složnokvětých, Cotula. *Nemléč,* rod z čeledi krtičníkovitých, Erinus. *Ocúnek,* rod z čeledi liliovitých, Merendera. *Pistnatka,* rod z čeledi podpětovitých, Jankaea. *Pobělka,* rod z čeledi liliovitých, Paradisia. *Potěšilka,* rod z čeledi krtičníkovitých, Mazus. *Proměnlivka,* rod z čeledi drsnolistých, Arnebia. *Přísrstka,* rod z čeledi drsnolistých, Mertensia. *Rozrazilec,* rod z čeledi krtičníkovitých, Paederota. *Růžovka,* rod z čeledi lomikamenovitých, Bergenia. *Šafránovec,* rod z čeledi amarylkovitých, Sternbergia. *Šalvějka,* rod z čeledi pyskatých, Horminum. *Temnohlávek,* rod z čeledi vstavačovitých, Nigritella. *Třepenka,* rod z čeledi zvonkovitých, Trachelium. *Vřesnatec,* rod z čeledi vřesovitých, Bruckenthalia. *Zubatka,* rod z čeledi krtičníkovitých, Synthiris. *Zvončík,* rod z čeledi rostlin zvonkovitých, Codonopsis. *R. Havel*

Novinky ve vojenském názvosloví.

V souvislosti s nedávnými změnami v organisaci naší armády objevilo se i nové slovo *staršina.* Je to označení nové poddůstojnické hodnosti, zavedené místo zrušené kategorie rotmistrů. Název byl přejat z ruštiny, kde má zcela obdobný význam.[1]) Jak se zařazuje toto nové slovo do české zásoby slovní? Na první pohled se nám zdá hláskově nečeské, neboť je hodnotíme jaksi na pozadí českého *stařešina.* (Nahradit *staršinu stařešinou* ovšem dost dobře nejde, neboť *stařešina* má dnes význam „nejstarší člen určitého společenství, senior"). Ve sku-

[1]) Název *staršina* ve významu „stařešina" je doložen v materiálu Příručního slovníku. Doklady jsou vesměs z ruského prostředí.

tečnosti má však výraz *staršina* zcela blízko k českému slovu *staršinka* („starší služka“ — proti *mladšinka*). Je tedy docela dobře možno chápat výraz *staršina* jako mužský člen slovotvorné dvojice *staršina* — *staršinka* (částečně významové posunutí tu není nijak na závadu, neboť *staršina* je ve skutečnosti vždy služebně a zpravidla též věkově nejstarší poddůstojník u roty). Dosud v češtině chybějící tvar je vlastně suplován jiným výrazem od téhož základu, *stárek*. Můžeme tedy očekávat, že nová vojenská hodnost v češtině snadno zdomácní.

Povšimněme si nyní ještě některých dalších významnějších novinek v našem vojenském názvosloví, jež se objevily také v novém branném zákoně. Místo dosavadního názvu *presenční služba* zavádí se termín *základní služba,* který lépe vystihuje podstatu věci. Rovněž označení *presentace, presentovati, presentační* (na př. komise) nahrazuje se výrazy *nástup, nastoupiti, nástupní.* Termínu *nástup* se sice užívalo v této souvislosti již dříve, ale označoval jen jednu součást presentace (příchod brance do kasáren); nyní se tedy jeho význam rozšiřuje a znamená c e l o u presentaci (t. j. přijetí branců do presenčního počtu armády [PS]). A konečně třetí změnou je opuštění vskutku nevhodného označení *superarbitrace* (znamená, podle PS, úřední řízení, při němž se zjišťuje změna stupně schopnosti k vojenské službě). Místo něho se zavádí zcela nové slovo *přezkum,* které svou podobou jednak napovídá význam, jednak zbavuje češtinu tvaru, který pro svůj nezvyklý hláskový sklad sváděl často ke komolení. Podle toho též *superarbitrační řízení* = *přezkumné řízení, superarbitrovati* = *provésti př. ř., být superarbitrován* = *podrobit se př. ř.* (Slovník Vášův-Trávníčkův uvádí u hesla *superarbitrovati* význam „propustiti z vojenské služby po nové přehlídce“. Tento význam je sice běžný v jazyce obecném, nikoli však v odborné terminologii vojenské; v té značí zmíněné sloveso pouze „provésti přezkumné řízení“, aniž se tím co říká o jeho výsledku.)

A připomeňme si ještě, že při označování vojenské hodnosti žen, sloužících v armádě, je na místě užívat názvů přechýlených. Tedy na př. *vojínka, svobodnice, četařka, poručice, kapitánka* atd.

(*Předneseno v Jazykovém koutku.*) *F. Daneš*

Vilém Pech: Velký slovník cizích slov. Praha, Kvasnička a Hampl 1949, [2] XII - 809 [2] str., 170 Kčs.

Slovníky cizích slov jsou velmi oblíbenou pomůckou čtenářů novin a časopisů. Svědčí o tom okolnost, že v češtině už vyšlo takových slovníků několik a některé z nich dosáhly i několika vydání. Teď vychází v novém, značně rozšířeném vydání slovník Pechův s novým názvem *Velký slovník cizích slov.* (První vydání vyšlo v témž nakladatelství v r. 1937 s titulem ‚Slovník cizích slov‘.) Že je značně rozhojněn, je

vidět již na první pohled. Při probírání slovníkem můžeme pak zjišťovat, čím bylo toto vydání obohaceno. Jsou to samozřejmě především slova, která byla v poslední době do našeho jazyka nově uvedena, zvláště slova přejatá z ruštiny. Tak jsou tu na př. uvedeny výrazy *stěngazeta, katuše, reemigrant, Bizonie, maquis, maquista*, u některých cizích slov je uveden jejich nový význam (na př. u slova *brigáda*: dobrovolná pracovní skupina), u jiných opět je výklad z prvního vydání opraven nebo doplněn (*Komsomol, diorama*) a tak bychom mohli vypočítávat doplňky a zlepšení ještě dlouho.

Zkratkou je u každého cizího slova vyznačen jazyk, z něhož bylo slovo do češtiny převzato, a kde je potřebí, je v závorce uvedena výslovnost. Těm, kdo budou slovníku užívat, přijde jistě velmi vhod, že je tu také vysvětlení některých užívaných zkratek a některých celých úsloví.

Mluvíme-li o cizích slovech, máme obyčejně na mysli mezinárodní slova, jichž se užívá v jazyce obecně spisovném. Pechův slovník chápe pojem cizího slova mnohem šíře. Vedle takovýchto cizích slov jsou v něm zaznamenány četné termíny úzce odborné s výkladem, který je už vlastně stručným poučením věcným (*datolit, datarie* a j.), stejně jako jsou tu uvedena velmi četná slova, s nimiž se ve spisovném jazyce nesetkáváme, která žijí jen v jiných jazykových vrstvách (*být na krígsfúse, vycajchnovat se, vachrlatý, klimprkchastn* a j.; u některých z nich jsme na pochybách, zda by nebylo účelnější vůbec je nezaznamenávat, neboť jde o výrazy příliš vzdálené spisovnému jazyku, svérázné, ojedinělé nebo přežilé, které ve slovníku cizích slov nikdo hledat nebude).

Probíráme-li se tak obsáhlým slovníkem, jako je slovník Pechův, uvědomíme si také, jak různý stupeň cizosti mají slova, jež můžeme shrnout pod označení cizích slov. Víme všichni, že mnohá slova, byť i cizího původu, splynula úplně s českým slovním pokladem a naprosto je dnes nenazveme cizími (*kostel, víno, košile, růže, kabát* a m. j.), u jiných slov jsme si pak více nebo méně vědomi toho, že neříkáme slovo českého původu. Máme tu celou stupnici cizosti, od takových slov, jak jsme teď uvedli, přes běžná mezinárodní slova, jako *inteligentní, socialismus, ekonomie* atd., až po cizojazyčné citáty jako *raison d'être, up to date, ad absurdum* a pod. Označovat tento stupeň cizosti nebo zdomácnění ve slovníku by bylo ovšem příliš obtížné, ale zato by mu bylo velmi na prospěch, kdyby měl u svých slov poučení, do kterého jazykového prostředí které slovo náleží. Není v tomto ohledu jistě rovnosti na př. mezi slovy *pres, presantní* a *presbuřt*, jež jsou uvedena v jednom odstavci, stejně jako patří do velmi různých jazykových sfér slova jako *meteorologie* a *harnádl.*

Uváděním jazykového prostředí by slovník plnil vedle své nynější funkce — vysvětlovat význam příslušných slov (a tuto funkci plní dobře) — ještě funkci další; poučoval by totiž zároveň čtenáře, kdy lze kterého slova užít, hlavně v jakém jazykovém prostředí. Toto označování jazykových sfér by mohlo být i podrobnější. Bylo by jistě užitečné takto rozlišovat slova spisovná od nespisovných, ale mnohý čtenář by uvítal i rozlišení mezi slovy, jež jsou obvyklá v obecně spisovném jazyce, a mezi slovy, jejichž užívání je omezeno jen na jazyk příslušného oboru a jež jsou také mnohdy jen v tomto oboru známa, dále je-li slovo v tomto oboru výrazem odborným, termínem (na př. v lékařství *ofthalmoskop*, ve fysice *mikrotensimetr* a pod.) nebo slovem slangovým (na př. v řemeslech *ponk, ponkajzna* a pod.). Stejně by pak prospělo slovníku rozlišování mezi cizími slovy, jichž se v jazyce dosud užívá, a mezi slovy, která již zastarala (na př. *frajmaur*).

L. Janský

DROBNOSTI.

PSANÍ VELKÝCH PÍSMEN ve vlastních jménech je sice souborně a ve slovníčku i jednotlivě určeno Pravidly českého pravopisu (poslední vydání je z r. 1948), ale přesto je třeba téměř denně zodpovídat několik dotazů o této věci, neboť zejména se vznikem nových institucí, ať veřejných nebo soukromých, býváme postaveni před rozhodnutí, zda jejich pojmenování je jménem vlastním nebo obecným.

Pokud jde o pojmenování státních celků a útvarů, bývala dřívější praxe jednotná v tom smyslu, že vlastním jménem bylo podstatné jméno nebo zpodstatnělé jméno přídavné, na příklad *Čechy, Rusko, Bulharsko, Francie,* kdežto spojení podstatného jména označujícího státní formu s přídavným jménem odvozeným ode jména země nebo národa vlastním jménem nebylo. Psávalo se tedy *monarchie rakousko-uherská* stejně jako *království české, republika francouzská, velkovévodství lucemburské, stát československý* a j. Ale zákonodárná praxe zavedla pro oficiální označení našeho nového státu psaní s velkým písmenem přídavného jména, tedy *republika Československá* nebo *Československá republika* (s velkým *Č*); později zákon o zemském zřízení předepsal psaní jmen zemí rovněž s velkým písmenem (*Česká, Moravskoslezská, Slovenská, Podkarpatoruská*). Tuto praxi ustálila i Pravidla z r. 1941, a tak dnes píšeme též *republika Francouzská, království Holandské, kraj Pražský* a p. Avšak tam, kde bylo oficiální pojmenování státu sestaveno jiným způsobem, vládlo dříve a trvá dosud pravidlo jiné, totiž to, že spojení několika slov je vlastním jménem jako celek, že má tedy velké písmeno jen první slovo tohoto celku. Tak píšeme *Svaz sovětských socialistických republik* (zkráceně *Sovětský svaz*), *Ukrajinská sovětská socialistická*

republika, Spojené státy americké, Spojené království Velké Britannie a Irska. Musíme tedy stejným způsobem psát i dnešní nové oficiální názvy spřátelených s námi lidově demokratických států *Lidová republika rumunská* a *Lidová republika bulharská.*

Jiný případ neshody praxe s pokyny filologů máme v psaní názvů politických stran. Pravidla v této věci nerozhodla; z domněnky, že politické strany nejsou spolky ve smyslu spolkového zákona, vyplynulo pak doporučení*) nepokládat jejich pojmenování za jména vlastní a psát je bez velkého písmena v prvním slově. Ale toto jemné rozlišení nenašlo ohlas v praxi a v názvech všech našich politických stran se psává písmeno velké. Protože psaní názvů politických stran není zcela jednotné a nesporné, bude lépe netrvat jen na způsobu psaní doporučeném dříve. Podle poznámky Pravidel, že „v některých případech rozhoduje o tom, má-li se psát velké či malé písmeno, pojetí píšícího", můžeme napsat začáteční písmeno prvního slova v jejich názvu písmenem velkým. To se ovšem týká jen oficiálních názvů stran při jejich přesném, úplném uvádění, na př. *Komunistická strana Československa, Československá strana socialistická.* Při jiném užití však označení politické strany za vlastní jméno pokládat nemůžeme, píšeme tedy se všemi malými písmeny, na př. *porady komunistické strany, tisk lidové strany* atp. *Red.*

ÚČET A FAKTURA. V poslední době se začalo užívat důsledně místo slova *účet* v jednom z jeho významů, totiž „listina, kterou posílá prodávající kupujícímu a která obsahuje popis zboží, jeho cenu, platební podmínky, způsob dopravy a pod.", slova *faktura.* Někteří naši čtenáři, setkávající se s uvedenými výrazy v obchodní a jiné praxi, se nad tím pozastavují, protože se jim zdá, že se tu zavádí cizí slovo místo dostačujícího slova českého.

Ověřili jsme si věc na příslušných úředních místech i u odborníků z hospodářského života a výsledek tohoto zjištění spolu s fakty a úvahami jazykovědnými zde předkládáme.

V hospodářském jazyce existují tři výrazy, které jsou si významově blízké, liší se však rozsahem a obsahem významu a různým jeho využitím, totiž výrazy *účet, faktura* a *konto.* Slovo *účet* je domácí a je významově nejširší. Vedle významu, který jsme uvedli nahoře, může ještě znamenat ‚vypočítání toho, co máme platit nebo dostat za dodané zboží nebo vykonanou práci' a konečně ‚pohledávku za někým'. Slova *faktura* a *konto* jsou latinského a italského původu. *Faktura* znamená obchodní účet a v dosavadním užívání se tento výraz zčásti zaměňoval se slovem *účet.* Podle Ottova obchodního slovníku (Praha, dokončen 1924, I, 842 n.) se rozeznává ‚faktura' po stránce právní, obchodně technické a účetní. Ve všech případech jde v podstatě o průvodní listinu, kterou dodavatel doprovází zásilku zboží. Slova

---

*) Naše řeč 29, 1948, str. 78; 30, 1946, str. 44.

konto se užívalo hlavně pro označení běžného účtu — říká se sice dosud na př. „někdo má peníze na kontě“ nebo „někdo má konto u Poštovní spořitelny v Praze“ — nyní však stojí proti oběma uvedeným slovům v ústraní. Naproti tomu Československá normalisační společnost se snažila normovat pro ‚účet za zboží‘ slovo *účet* a pro účet ve smyslu účetnickém *konto,* kdežto *fakturu* zamítala (norma 2100 z r. 1948). Dosavadní stav se tedy vyznačoval, jak patrno, jistým kolísáním a nepřesností.

Potřeba rozlišit terminologicky přesně účet za zboží, tedy obchodní papír, označovaný nyní výrazem *faktura,* a účet ve smyslu účetnickém začala se pociťovat v poslední době znovu, na jiném základě, a proto s novou aktuálností v obchodních a finančních kruzích. Slovo *konto* bylo přitom ponecháno stranou, jak to odpovídá stavu jazyka i věci. Nutnost rozlišení cítíme výrazně zvláště v takových případech, jako je tato věta: „Převádíme částku účtu (rozumí se ‚za zboží‘) s účtu na účet (ve smyslu účetnickém)“, kde jde o trojí užití slova *účet* a o nebezpečí dvojsmyslu. Tu užijeme zajisté s prospěchem nově navrženého označení *faktura,* tedy: „Převádíme částku faktury na účet.“

O průkaznosti rozdílu mezi oběma základními slovy svědčí to, že se s týmž rozdílem setkáváme i u odvozenin obou slov. Nejasné, dvojsmyslné formulaci ve větě „položku *účtujeme* odděleně“ se vyhneme, řekneme-li „*fakturujeme* odděleně“. Tím dosáhneme významové přesnosti, neboť v prvním případě jde o zápis položky, který provedeme na dva různé účty — tedy v jediném úkonu, kdežto v druhém případě jde o zápis dvou údajů do faktury. Obdobný rozdíl je mezi podstatným jménem *účetní* (kdo vede účetnictví v podniku) a *fakturista* (kdo píše faktury). Nebo jiný příklad: účtovací stroj je ten, který slouží k účtování, t. j. k zápisům do účetních knih, fakturovací pak slouží k psaní faktur (viz i doklad z Rudého práva: „Přijme se 1 mechanik obeznalý na elektrických účtovacích a fakturovacích automatech“).

Je jasné, že o oprávněnosti tohoto rozlišení nemůže rozhodovat ani jazykozpytec sám, ani znalec z jiného oboru, než je ten, v kterém vznikla nová terminologická potřeba, nýbrž především ten, kdo s uvedenými termíny pracuje, ovšem za účasti jazykového odborníka. Musí se také počítat s tím, že se celé řadě lidí, zvláště z jiných oborů, nebude cizí slovo líbit, protože na ně nejsou zvyklí. Taková osobní libost nebo nelibost je však s věcného terminologickou racionalisaci mimo jiné i tak, že přijímá cizí slova, protože hlediska vedlejší. Ostatně je také známo, že hospodářský jazyk provádí terminologickou racionalisaci mimo jiné i tak, že přijímá cizí slova, protože nebývají nositeli mnoha neodborných významů, a vyhovují tedy jeho potřebě jednoznačnosti (viz i článek L. Kopeckého *O lexikálním plánu hospodářského jazyka,* Slovo a slovesnost I, 1935, 120 n.).

Je třeba připomenout, že ani zavedením slova *faktura* se nerozřeší všechny potíže. Toto slovo se nehodí tam, kde nejde o hmotné statky, nýbrž o služby, na příklad při účtu lékařském, advokátním a pod. Výhody, které zavedení no-

vého stavu přináší, převažují však všechny potíže a nevýhody a svědčí ve prospěch rozlišení účtu od faktury, které můžeme ostatně sledovat i v některých cizích jazycích, na př. v angličtině (*account, bill* a naproti tomu *invoice*).

Všichni činitelé, kteří se rozhodli pro užívání názvu *faktura*, jsou zajedno v tom, že ideálem by tu bylo slovo české téhož významu, ovšem takové, které by připouštělo tolik a tak vhodných odvozenin jako faktura. Jsou to kromě odvozenin uvedených a vysvětlených už dříve, totiž *fakturovati, fakturista, fakturovací,* ještě *fakturace, fakturní, fakturový* a j. Sousloví, tedy na př. spojení *účet za zboží,* takové možnosti neposkytuje. Není vyloučeno, že se takové slovo vytvoří, a bude-li vyhovovat uvedeným podmínkám, také vžije. Prozatím však zajisté vystačíme se slovem *faktura,* které ostatně není, jak jsme ukázali, žádnou rušivou novotou. *Fc*

AKTUÁRSKÝ. Listujeme-li Adresářem československého tisku (Orbis 1948), nalezneme v oddíle odborných časopisů matematických heslo *Aktuárské vědy*. Překvapí nás to, neboť bychom na první pohled tento časopis zařadili spíše do oboru právního nebo správního. Přídavné jméno *aktuárský* spojujeme totiž s podstatným jménem *aktuár,* které označuje „nižšího úředníka u politických, policejních, báňských úřadů a v kancelářích vysokých škol“ (podle PS). A skutečně také ani Příruční slovník, ani Slovník Vášův-Trávníčkův o jiném významu nemluví.

A přece tu nejde o nedopatření sestavovatele Adresáře. Časopis se vskutku zabývá matematikou, a to počtem pravděpodobnosti, matematickou statistikou a pod., tedy těmi obory, jež obyčejně označujeme jako „pojistná matematika“. Přídavné jméno *aktuárský* má tedy ještě jeden, úzce odborný význam, který není v našich slovnících sice zaznamenán, ale je mezi odborníky-matematiky běžný a začíná se ho užívat i v širší praxi. Tento odborný termín byl u nás zaveden zřejmě pod vlivem francouzštiny *(actuaire)* nebo angličtiny *(actuary, actuarial)*. V angličtině má totiž výraz *actuary* (srov. lat. *actuarius*) vedle významu obdobného s českým *aktuár* ještě význam jiný; označuje se jím úředník akciových společností, zejména pojišťoven, který má za úkol provádět různé kalkulace, statistické výpočty a pod., tedy „pojistný matematik“. Vlivem angličtiny připojila tento nový význam k svému *actuaire* i francouzština. *Dš*

PEDAGOGIE. Když psaly denní listy před časem o tom, že na naše vysoké školy budou přijati i někteří mladí dělníci, mohli jsme se mimo jiné také dočíst, že někteří z nich půjdou studovat *pedagogii* (zřejmě tím byla míněna pedagogická fakulta). Tento příklad je dobrou ukázkou toho, jak nové potřeby vyjadřovací často použijí slova dosud málo užívaného nebo zastaralého. Výraz *pedagogie* označuje Příruční slovník hvězdičkou (jako málo užívaný) a dokládá jej z Arbesa, Šmilovského a Zákrejse, tedy z autorů, jejichž jazyk je dnes už zčásti archaický. Jeho význam je tu definován jako

„výchova, vychovatelské umění“. Slovník Vášův-Trávníčkův heslo *pedagogie* vůbec neuvádí.

Zajímavě vykládá o tomto slově Jos. Hendrich (Úvod do obecné pedagogiky, 1935, str. 7n.). Někteří autoři ve snaze odlišit terminologicky theorii výchovy od výchovné praxe užívali výrazu *pedagogika* (pro theorii) a *pedagogie* (pro praxi), tak na př. Fr. Krejčí nebo J. Durdík. V pozdější době byla tendence nahradit vůbec termín *pedagogika* výrazem *pedagogie* (patrně vlivem francouzštiny *(pédagogie)* a angličtiny *(pedagogy)* a z nechuti k německému *Paedagogik.* Hendrich správně tento neodůvodněný pokus odmítá, a jak o tom svědčí naše slovníky, odborný jazyk zůstal při ustáleném terminu *pedagogika.* Rovněž v ruštině (podle slovníku Ušakovova) se užívá výrazu *pedagogika* pro „nauku o metodách výchovy a vyučování“, kdežto *pedagogija* je tu výrazem knižním („výchova a vyučování dětí“). Byl tedy výraz *pedagogie* ve slovníku současné češtiny celkem významově „neobsazen“ a k disposici novým výrazovým potřebám.

Proto bylo asi toto slovo zvoleno k označení studia na nové pedagogické fakultě. Místo „studuje na lékařské fakultě“ říkáme „studuje *medicinu (lékařství)*“, místo „na filosofické fakultě“ — „studuje *filosofii*“ atp. Se vznikem nové fakulty objevila se potřeba vhodného hovorového označení i pro tento obor. Ve prospěch výrazu *pedagogie* mluví tedy i to, že se svým tvarem (zakončením) dobře zařazuje do skupiny výrazů příbuzných *(filosofie, theologie).* Druhý možný název, *pedagogika,* by měl jednu velkou nevýhodu, neboť značí především nauku o výchově, tedy jen jeden z předmětů, jež se na fakultě přednášejí. (Tuto nevýhodu má ovšem i vžitý výraz *filosofie,* takže spojení „studuje filosofii“ může mít dva různé významy; oba zaznamenává Příruční slovník, nikoli však slovník Vášův-Trávníčkův.) Můžeme tedy říci, že oživení termínu *pedagogie* v novém významu je zcela vhodné, neboť není v dnešním jazyce homonymní a je tvarově úkonný. (Ve studentském slangu žije ovšem také výraz *pajda,* známý již z bývalých učitelských ústavů.)

Dš

Slezský studijní ústav v Opavě, *který organisuje a koordinuje vědecký výzkum Slezska, připravuje obsáhlý sborník o vědecké práci a buditelské činnosti prof.* Vincence Praska *(1843—1912), známého českého filologa, ethnografa a historika, jenž působil jako gymnasijní učitel v Olomouci, Chrudimi, Táboře a Opavě. Žádáme proto naši vědeckou obec, naše vědecké instituce a veřejnost vůbec, aby Slezskému studijnímu ústavu v Opavě laskavě sdělila všechny podrobnosti, týkající se Praskova života i vědecké práce, zejména pak jeho korespondence, o nichž je informována nebo k nimž má přístup. Konečné zhodnocení velkého zjevu slezských novodobých kulturních dějin není ovšem možné bez spolupráce všech těch, kteří jsou o jednotlivostech informováni. Mnohostranná Praskova činnost toho nutně vyžaduje. Své zprávy posílejte na adresu:* Slezský studijní ústav v Opavě, Nádražní okruh 31.

Hlavní redaktor univ. prof. Dr Bohuslav Havránek. Odpovědný zástupce listu prof. František Daneš. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.

„Naše řeč", čís. 5—6. Dne 30. června 1949. — Vydává III. tř. České akademie věd a umění v Praze nákladem Šolce a Šimáčka, společnosti s r. o. v Praze. Vychází desetkrát do roka. Užívati novinových známek povoleno. Dohlédací poštovní úřad Praha 25. — Tiskli Pour a spol., v Praze I, Bílkova 17. Telefon 627-51-52.